

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра педагогіки

Некипіла Тетяна Михайлівна

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки
Галузь знань: 01 Освіта

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник
_____ Сбруєва А. А.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
« ____ » _____ 2020 року

Виконавець
_____ Некипіла Т. М.
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку як наукова проблема	9
1.2. Компетентнісний підхід у екологічній освіті	16
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	25
2.1. Компонентна структура формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку	25
2.2. Принципи та педагогічні умови формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	29
2.3. Форми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку	36
Висновки до другого розділу	42
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	44
3.1. Критеріально-рівневе оцінювання та констатувальна діагностика стану сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку	44
3.2. Перебіг і результати формувального експерименту з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку	52

Висновки до третього розділу.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми. Одне з найважливіших завдань сучасного закладу дошкільної освіти – підвищення екологічної грамотності дошкільників, озброєння їх навичками економного, дбайливого використання природних ресурсів, формування активної гуманної позиції по відношенню до природи, тобто формування екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Незаперечним є той факт, що дошкільний вік – найважливіший етап інтенсивного накопичення знань про навколишній світ, розвитку багатогранних відносин дошкільника до природного й соціального оточення, сприяє становленню особистості, формування екологічної компетентності.

У зв'язку з цим, передбачається формування й розвиток екологічного мислення особистості, вміння застосовувати його в пізнавальній, комунікативній, соціальній практиці; формування екологічної компетентності, розвиток досвіду екологічно орієнтованої рефлексивно-оцінної та практичної діяльності в життєвих ситуаціях. Дошкільний вік є початковим періодом для початку формування й розвитку екологічної компетентності.

Згідно з вимогами та рекомендаціями, затвердженими Міністерством освіти та науки України, екологічне виховання дошкільників набуває більшого обсягу та якісно нового рівня. У Концепції екологічної освіти України серед завдань дошкільного виховання визначено формування основ екологічної компетентності, морально-ціннісних орієнтацій особистості, що є необхідною передумовою розуміння сутності природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістичних ціннісних орієнтирів щодо природи [31]. У Законі «Про дошкільну освіту» щодо формування нового підростаючого покоління визначена мета виховання – формування гуманної, соціально активної, різнобічної та гармонійної особистості [24].

Аналіз наукової літератури дає підстави для висновку, що останнім часом значно підвищився інтерес вітчизняних і зарубіжних учених до питань екологічного виховання молодого покоління, у тому числі дітей дошкільного віку, що є свідченням актуальності зазначеної проблеми. Питання екологічного виховання молоді висвітлювали такі вчені-класики, як К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Русова. На сучасному етапі розвитку суспільства особливий інтерес з досліджуваної проблеми мають роботи Н. Верзиліна, А. Захлебного, І. Зверева, В. Ліпівського, В. Лях, І. Матрусова, А. Мамонтової, Л. Печко, С. Якименко. Екологічне виховання дітей дошкільного віку досліджували Н. Лисенко, Н. Мешко, С. Ніколаєва, З. Плохій, В. Сухар, Г. Сухорукова. Однак, екологічне виховання в закладі дошкільної освіти здебільшого не є пріоритетним, у свідомості дітей воно мало пов'язується зі здоров'ям. Тому нагальною є потреба у зміні ставлення вихователів до проблеми формування екологічної компетентності в дітей.

Аналіз наукових досліджень щодо формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку дозволили виявити такі суперечності:

- між актуальною потребою українського суспільства в екологічному вихованні особистості та відсутністю ефективної системи формування екологічної компетентності дітей;

- між вимогами, які висуваються до закладів дошкільної освіти щодо вдосконалення процесу формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, та відсутністю теоретичного обґрунтування системи формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку;

- між необхідністю формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку та нерозробленістю організаційно-педагогічних та методичних заходів у теорії та практиці екологічної освіти й виховання.

Пошук можливих шляхів вирішення даних протиріч і соціально-педагогічна значущість проблеми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку та її недостатня теоретична й методична розробка зумовили актуальність дослідження та були підставою для визначення його теми **«Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й перевірити в дослідно-пошуковій роботі ефективність методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Об’єкт дослідження – процес формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – комплекс занять з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети нами сформульовано **завдання дослідження**:

1. З’ясувати стан розробки досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній науці та схарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат.
2. Розробити та теоретично обґрунтувати компонентну структуру формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.
4. Розробити методику формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.
5. Експериментально перевірити ефективність запропонованої методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження. Для розв’язання поданих завдань використані загальнонаукові методи: аналітичний – для вивчення філософських, психолого-педагогічних, методичних досліджень, нормативних документів з

метою встановлення теоретичного й практичного рівнів розв'язання проблеми; узагальнення – для визначення наукового апарату дослідження, формулювання його концептуальних положень та висновків; системно-структурний – для виявлення компонентної структури формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку; спостереження, обговорення, опитування, порівняння – для виявлення рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку; оцінювання – для систематичного дослідження основних характеристик організації формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку; експериментальний – для аналізу реального стану, відстеження динаміки, перевірки ефективності формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку; статистичний – для доведення достовірності й ефективності результатів педагогічного експерименту.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Розроблено компонентну структуру формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, визначено критерії, показники й рівні сформованості даного феномена; представлено методику формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку; визначено сутність і зміст формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Уточнено поняття «формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку». Подальшого розвитку набули засоби комплексної діагностики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що його теоретичні висновки та експериментальні результати можуть слугувати для оновлення змісту занять із формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, уточнення планів і програм занять у ЗДО, розробки методичних рекомендацій з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерського дослідження були представлені та обговорені на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня: Всеукраїнському науково-практичному семінарі з міжнародною участю «Макаренківські читання» (Суми, 2020), II Міжнародна науково-практична конференція «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2020).

Публікації. Основні положення магістерської роботи висвітлено у двох публікаціях авторки.

1. Структура екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. *Педагогічні науки*. Чернівці, 2020. С. 45–51.

2. Взаємодія закладу дошкільної освіти та сім'ї як фактор успішного формування екологічної компетентності старших дошкільників. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (12–13 листопада 2020 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 149–151.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (79 найменувань) та додатків. Повний обсяг дослідження становить 77 сторінок, із них основний текст – 62 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку як наукова проблема

Модернізація змісту дошкільної освіти передбачає формування в дошкільників компетентностей відповідно до сфер соціального життя, а саме: компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності; компетентність у сфері цивільно-громадської діяльності; компетентність у сфері соціально-трудової діяльності; компетентність у побутовій сфері; компетентність у сфері культурно-дозвілєвої діяльності.

Ураховуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що сфера екологічної компетентності – відносини між людською цивілізацією та природою на різних рівнях. Для дітей старшого дошкільного віку характерним є такий об'єм компетентностей: знає правила поведінки в лісі, на водоймах; розрізняє живу й неживу природу; знає правила особистої гігієни; спостерігає за явищами природи, описує їх; знає правила поведінки під час пожежі та інших стихійних лих.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми показав, що екологічна компетентність може бути реалізована в кожній із названих сфер життєдіяльності дошкільника, зокрема:

1) у пізнавальній сфері – засвоєння способів вивчення й дослідження навколишнього світу із застосуванням різних джерел, проведення екологічних досліджень, спостережень, методів вирішення екологічних проблем, ухвалення рішень в екологічних ситуаціях;

2) у цивільно-громадській сфері – участь у реалізації громадянських прав і обов'язків в галузі охорони навколишнього світу та споживання природних ресурсів;

3) у соціально-трудовій сфері – орієнтація на отримання професії, роботи на посадах екологічного профілю;

4) у побутовій сфері – здоровий спосіб життя, відмова від шкідливих звичок, скорочення споживання природних ресурсів у побуті, дотримання вимог екологічної безпеки в побуті;

5) у культурно-дозвільній сфері – вибір способів проведення дозвілля, культурне й духовне збагачення особистості, в тому числі на природі.

Для з'ясування сутності поняття «екологічна компетентність» вважаємо за необхідне в межах даного дослідження звернутися до визначення дотичних до нього категорій – екологія, екологічна освіта, екологічне виховання.

Охарактеризуємо становлення поняття «екологія». Зауважимо, що протягом історії означена категорія пройшла тривалий розвиток. Наголосимо, що зміст екології як науки до сьогодні розуміється по-різному, залишаючись темою для дискусій. Насамперед, вважаємо за необхідне зазначити, що перші визначення було вперше представлено ще в XIX ст. професором Йенського університету Е. Геккелем (1866 р.). Екологія спочатку розглядалася як частина біології, що вивчає взаємодію живих організмів, залежно від стану навколишнього середовища. Тобто першопочатково термін «екологія» означав дисципліну, яка вивчає еволюцію фіксованих екосистем [46].

У дослівному перекладі з грецької екологія – це наука про «дім», середовище. Дослівно – наука про зв'язок організмів із середовищем. Відомий американський еколог Юджін Одум дає найкоротше визначення: «екологія – це біологія навколишнього середовища» [52]. Сьогодні існують різні тлумачення екології. Наводимо деякі з них: Екологія – це наука про

взаємодію рослин, тварин і мікроорганізмів між собою та абіотичним середовищем. Екологія – наука про середовище нашого існування, його живі й неживі компоненти, взаємодію між цими компонентами (людиною, рослинним і тваринним світом, літосферою, гідросферою та атмосферою). «Екологія – це новий спосіб мислення» [1].

Отже, загальноприйнятим є розуміння екології як науки, що вивчає взаємозв'язки організмів із навколишнім середовищем, тобто сукупністю зовнішніх факторів, що впливають на їх зростання, розвиток, розмноження й виживання.

Проте, сьогодні ми можемо говорити про те, що її кордони розсунуті далеко за межі навіть синтетичної біологічної дисципліни. Так, ми зустрічаємо такі словосполучення, як «соціальна екологія», «інженерна екологія», «політична екологія», «екологія культури» та ін.

У контексті даного дослідження звернемося також до понять «екологічна освіта» та «екологічне виховання». Без сумніву, екологічна освіта та виховання є основою екологічного благополуччя суспільства особливу розвиваючу систему природних і соціальних знань, яка використовує досягнення багатьох наук.

У результаті аналізу наукової літератури ми дійшли висновку, що екологічна освіта – безперервний процес виховання, навчання, самоосвіти, накопичення досвіду й розвитку особистості, спрямований на формування ціннісних орієнтацій, поведінкових норм і отримання спеціальних знань з охорони навколишнього середовища, природокористування та екологічної безпеки, що реалізуються в екологічно грамотній діяльності.

Екологічне виховання відповідно – це формування в людини свідомого сприйняття навколишнього світу, переконаності в необхідності дбайливого ставлення до природи, до розумного використання її багатств, розуміння важливості примноження природних ресурсів.

Іншими словами, під екологічним вихованням треба розуміти цілісність екологічної свідомості й поведінки, що сполучається з природою [26].

З огляду на сутність екологічного виховання дошкільників, слід також звернути увагу на специфіці цього процесу, а саме:

1) поетапний характер: формування екологічних уявлень → виховання екологічної свідомості та почуттів → поява навичок і звичок діяльності в природі → трансформація споживацького ставлення до природи в дбайливе;

2) тривалість;

3) складність;

4) нерівномірність та імпульсивність;

5) активність;

До того ж, на наш погляд, значну роль у процесі екологічного виховання дошкільників відіграє психологічний компонент, який передбачає:

1) формування екологічної свідомості;

2) розвиток природовідповідних потреб, інтересів і установок особистості;

3) вироблення морально-естетичних почуттів і звичок;

4) виховання початкових форм вольової поведінки;

5) створення значущих стратегій екологічної діяльності [19].

Відтак, можемо говорити, що основною метою екологічного виховання є навчання дітей дошкільного віку самостійно знаходити та усвідомлювати знання законів природи, розуміння сутності взаємин живої природи з навколишнім світом і формування вмінь управляти власним психоемоційним станом.

На підставі зазначеного вище нами було визначено провідні освітні й виховні завдання екологічного виховання старших дошкільників:

- розширення й поглиблення екологічних знань;

- формування первинних екологічних навичок і вмінь – поведінкових, інтелектуальних та перетворювальних;
- розвиток пізнавально-творчої, соціальної активності дітей старшого дошкільного віку в процесі екологічної діяльності;
- формування почуття бережливого та дбайливого ставлення до природи.

У межах даної наукової розвідки доцільним, на нашу думку, буде виокремити сучасні тенденції екологічного виховання:

1. Перша тенденція зумовлена орієнтацією на формування, насамперед, системи екологічних уявлень. Вважається, що тільки через екологічну просвіту, усвідомлення екологічних знань, розвиток здатності бачити й розуміти інтегровані проблеми в навколишньому світі можливим є уникнення та уповільнення екологічної кризи.
2. Другу тенденцію пов'язують з орієнтацією на формування, передусім, структури певних відносин. Наголошується на тому, що без впливу на ставлення людей до природи розв'язання екологічних проблем не відбудеться, оскільки знання без необхідних відносин є лише «інтелектуальним баластом».
3. Третя тенденція орієнтується на формування відповідних стратегій і технологій. Проголошується, що без оволодіння необхідними стратегіями й технологіями стосунків із природою наявність екологічних уявлень і сформованість відповідального ставлення до навколишнього світу не буде сприяти вирішенню екологічних проблем, оскільки людина може виявитися безпомічною в процесі реалізації отриманих знань і відносин у практичній діяльності [16].

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства ми починаємо розуміти, що цілісне й системне розв'язання проблем екологічного виховання потребує

грунтовної переробки існуючих документів у галузі екологічного виховання дітей, зокрема старшого дошкільного віку як в Україні, так і у світі.

Таким чином, беззаперечним є той факт, що в сучасних умовах екологічна освіта й виховання – найважливіша з основ процесу гармонізації взаємодії суспільства та природи.

Відтак, на основі зазначеного вище приходимо до висновку, що про екологічно виховану й екологічно освічену особистість називають екологічно компетентною людиною. У зв'язку з цим слід з'ясувати сутність поняття «екологічна компетентність».

Зазначимо, що в науковій літературі представлено різні підходи до визначення сутності поняття «екологічна компетентність». Аналіз відповідних джерел показав, що дана категорія визначається як здатність і готовність самостійно вирішувати проблеми в різних сферах і видах екологічної діяльності; як сукупність екологічних знань, умінь, навичок і досвіду діяльності, необхідних для перетворювальної екологічної діяльності, а також особистісних якостей, що обумовлюють її успішність; як осмислене оволодіння теоретичними екологічними знаннями, вміннями, навичками, способами ухвалення рішень, моральними нормами, цінностями, необхідними для практичної реалізації екологічно доцільною діяльності [20]; як готовність самостійно вирішувати завдання гуманної взаємодії з природою на основі системи екологічних уявлень, умінь і відносин [13]; як головну мету й результат екологічної освіти дітей, здатність до оцінювання екологічних проблем [78]; як готовність і здатність суб'єкта до практичного виконання завдань, наявність низки особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно діяти в проблемних ситуаціях, які виникають у різних сферах життєдіяльності, та знаходити відповідні правильні шляхи їх розв'язання [62; 76]; як здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, коли отримані екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні

ухвалювати рішення й виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля [43].

Зазначене вище дає можливість узагальнено визначити екологічну компетентність дошкільника як інтегративне особистісне утворення, що характеризується наявністю усвідомлених екологічних уявлень, моральних норм, особистісних якостей, екологічних пізнавальних і практичних умінь (способів взаємодії з природою), необхідних для здійснення екологічної діяльності.

Отже, ураховуючи завдання, які стоять перед вихователями закладів дошкільної освіти щодо екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку, та визначення компетентності як сукупності взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задають певне коло предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності щодо них [75], екологічна компетентність потрактовується як усвідомлення дитиною себе як частки природи, сукупність знань про живу й неживу природу, оволодіння дієвими вміннями її збереження.

До того ж, вважаємо за необхідне зауважити, що екологічне виховання організовується в результаті цілеспрямованої діяльності. Дошкільники під час занять, бесід, прогулянок, екскурсій і дидактичних ігор отримують систему екологічних знань. При чому, на процес екологічного виховання спрямовані й інші напрями, зокрема морально-етичне, трудове, естетичне тощо. Так, морально-естетичне виховання зацентровує увагу дітей старшого дошкільного віку на бережливе та дбайливе ставлення до природи, любов до неї, умінні насолоджуватися красою навколишньої природи. А праця в природі, відповідно, привчає старших дошкільників до діяльності по збереженню природи.

Відтак, переконані, що такий взаємозв'язок різних видів діяльності формують усю систему екологічної освіти й виховання, мета яких полягає в розвитку екологічної свідомості дошкільників старшого віку як сукупності

певного набору знань, думок, почуттів і волі; виховання в них екологічної компетентності й готовності до природоохоронної діяльності.

У такому контексті можемо стверджувати, що результатом екологічного виховання стає формування екологічної компетентності особистості дитини старшого дошкільного віку. Зазначеному сприяє значимість у житті дошкільників пізнавально-ігрової діяльності, оскільки їм цікаво знати взагалі щось нове.

Окрім того, зазначимо, що в підготовці майбутніх поколінь до раціонального й відповідального користування природними ресурсами, дбайливого ставлення до природи особливе місце займають установи дошкільної освіти, які розглядаються та сприймаються як початковий щабель збагачення дітей знаннями про природне й соціальне оточення, знайомство їх з цілісною картиною світу й формування науково-обґрунтованого, морально-естетичного ставлення до світу.

Таким чином, актуальні тенденції екологічного виховання, які спостерігаються в процесі здійснення на практиці екологічного виховання показують, що ефективні можливості для формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку має змішана освітня модель, де застосовується принцип інтеграції виховних напрямів і особистісно-орієнтований похід.

1.2. Компетентнісний підхід у екологічній освіті

Звернення уваги до проблеми формування екологічної компетентності в нашому дослідженні зумовлений підвищенням інтересу до вивчення питань, пов'язаних із реалізацією компетентнісного підходу в дошкільній освіті загалом та в екологічній у тому числі. Сьогодні вже ні в кого немає сумніву, що результатом освіти є не лише певний об'єм засвоєних дітьми, зокрема старшими дошкільниками, екологічних знань, умінь і навичок, але й

здатність діяти, ухвалювати певні рішення в конкретних життєвих ситуаціях, визначати власні стратегії взаємодії з оточуючою природою.

Відтак, компетентнісний підхід в екологічній освіті дітей старшого дошкільного віку передбачає не просту передачу знань, умінь і навичок від вихователя до вихованця, а створення умов, які забезпечують суб'єктну позицію дитини в екологічній діяльності, активне засвоєння дітьми старшого дошкільного віку найпростіших наукових екологічних уявлень, норм і правил поведінки в природі, оволодіння прикладними й пізнавальними екологічними вміннями, розуміння й усвідомлення самоцінності природних об'єктів, необхідність дбайливого, бережливого, розумного ставлення до них. До того ж, початкова допредметна екологічна компетентність, яка формується в закладах дошкільної освіти сприятиме підвищенню спеціальної готовності дошкільника до навчання в школі й дозволить забезпечити спадкоємність і безперервність екологічної освіти й виховання.

Реформування сучасної системи освіти, спрямоване на формування в дітей системи компетентностей, дає можливість для підготовки особистості, яка здатна самостійно знаходити правильні й оптимальні рішення в конкретних ситуаціях. Тому актуальним завданням сучасної системи освіти, зокрема й дошкільної, є реалізація компетентнісного підходу в навчанні й вихованні, який передбачає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток компетентностей особистості однією з яких є екологічна.

Проблема вдосконалення системи освіти, в тому числі й дошкільної, шляхом упровадження компетентнісного підходу знаходиться в центрі наукових інтересів багатьох дослідників, а саме: А. Андреева, І. Зимньої, О. Овчарук, О. Пометун та інших. Вітчизняна дослідниця О. Гулай стверджує, що «компетентнісний підхід в освіті тісно взаємопов'язаний з діяльнісним та особистісно-орієнтованим, оскільки ґрунтується на особистості учня й може бути реалізованим лише в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій. Він потребує трансформації змісту

освіти, перетворення його з моделі, яка існує об'єктивно, для “всіх” учнів, на суб'єктивні надбання одного учня, які можна виміряти» [Гулай].

Поєднує компетентнісний підхід із діяльнісним та особистісно орієнтованим і О. Заблоцька, яка здійснила порівняльний аналіз зазначених підходів із традиційним. На її думку, компетентнісний підхід відрізняється від традиційного «знаннєвого» за функціями викладача й учня в процесі навчання, за метою навчальної діяльності й результатами навчання, проте має багато спільних рис з іншими двома підходами [22, с. 63–68.]

О. Пометун розглядає «компетентнісний підхід» як «спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості...» [60, с. 18].

Провідною категорією компетентнісного підходу є «компетентність». Аналіз останніх наукових розвідок свідчить, що не існує єдиного, загальноприйнятого визначення сутності досліджуваного поняття, тому в науковій літературі зустрічаємо велику кількість тлумачень означеного поняття.

Дж. Равен потрактовує компетентність як «специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії. Бути компетентним – значить мати набір специфічних компетентностей різного рівня» [64].

Інша дослідниця А. Маркова розглядає компетентність як поєднання психічних якостей, психічних станів, що дає змогу діяти самостійно й відповідально, оволодіння людиною навичками й уміннями виконувати трудові функції [42, с. 31–34].

В. Лозова, розглядаючи поняття компетентності акцентує увагу на її інтегративній природі та вважає, що «її джерелом є різні сфери культури (духовної, громадської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної тощо)». На думку дослідниці, «компетентність вимагає значного інтелектуального розвитку, включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси» [39, с. 3–8].

Різні тлумачення досліджуваного поняття зустрічаємо й у нормативних документах, які регламентують організацію освітнього процесу. Так, у «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» №1392 від 23 листопада 2011р. зустрічаємо таке трактування поняття «компетентність» – це набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [15].

У Законі «Про освіту» компетентність визначається як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [25].

До того ж, компетентнісний підхід покладено в основу Базового компонента дошкільної освіти в Україні та діючих програм, а саме: «Дитина», «Українське дошкілля» та ін.

Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні компетентнісний підхід представлено як «спрямованість освітнього процесу на досягнення соціально закріпленого результату (заданої норми, вимог до розвиненості, навченості та вихованості дитини), що зумовлює необхідність чіткого визначення засвоєння дитиною змісту освітніх ліній (знає, обізнана, розуміє, вміє, усвідомлює, здатна, дотримується, застосовує, виявляє ставлення, оцінює), підкреслює важливість закладання в дошкільному віці

фундаменту для набуття у подальшому спеціальних знань та вмінь» [Базовий компонент].

Сьогодні в межах реформування системи освіти відповідно до Концепції «Нова українська школа», у якій наголошено на тому, що навчання в школі має бути спрямоване на реалізацію завдань формування компетентностей у школярів, а відтак, заклад дошкільної освіти повинен забезпечити наступність у формуванні ключових компетентностей у дітей передшкільного віку.

У зв'язку з цим доцільним буде звернути увагу на освітню програму «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку [освітня програма]. Авторами програми є низка науковців, серед яких Т. Піроженко, Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Корнєєва, В. Рагозіна, О. Рогозянський, О. Хартман. У Програмі вчені наголошують на необхідності реалізації компетентнісного підходу до розвитку дітей старшого дошкільного віку, а також ураховують стратегічний курс розвитку системи освіти України загалом, що забезпечує її наступність.

Отже, в результаті аналізу наукової літератури та нормативних документів зауважимо, що компетентність дошкільника є комплексною характеристикою особистості дитини, що вбирає в себе результати попереднього розвитку: знання, вміння, навички, самостійність, самооцінку, самоконтроль, креативність, ініціативність.

Формування екологічної компетентності відбувається у процесі екологічної освіти й відповідно покликане слугувати провідником екологічної культури у змісті освіти, створює мотивацію для ціннісної орієнтації у навчальних конструктах. Екологічна компетентність як психолого-педагогічна категорія може розглядатися як «сектор» життєвої компетентності, який стосується широкого спектру взаємодії особистості і навколишнього середовища [76].

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне звернутися до з'ясування основних чинників, які впливають на формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Так, З. Плохій до таких чинників відносить:

- створення єдиної системи освіти й виховання, орієнтованої на пріоритет екологічних цінностей;
- розвинена екологічна свідомість і мораль;
- активно-діяльнісне ставлення особистості до природного довкілля [58].

У результаті аналізу наукової літератури нами було виокремлено складові екологічної компетентності, а саме:

- теоретичні знання (наприклад, що я знаю про екологічну безпеку, про охорону рослин і тварин тощо);
- практичне застосування знань (наприклад, що я вмію у сфері захисту природи, для збереження рідкісних видів рослин і тварин тощо);
- обмін досвідом (наприклад, що я вже зробив і чому можу навчити оточуючих людей для збереження свого здоров'я та ін.).

Отже, як зауважує З. Кириллова, «з психолого-педагогічної сутності компетентності випливає, що формування екологічної компетентності є цілісним процесом поетапного включення дітей в екологічну діяльність, що сприяє отриманню системи знань про екосистеми та природу як найважливіші цінності, про характер впливу й норми взаємодії людини з навколишнім середовищем; умінь і готовності творчо вирішувати екологічні проблеми; досвіду участі в практичних справах зі збереження й поліпшення стану навколишнього середовища, екологічно значущих особистісних якостей, способів мислення, цінностей і смислів [29, с. 56].

Таким чином, у результаті дослідження ми прийшли до висновку, що формування початкових екологічних компетентностей у дітей старшого дошкільного віку вимагає включення певного змісту, методів і форм роботи,

а також створення умов, необхідних для постійного спілкування дітей із природою та її об'єктами.

Відтак, застосування компетентнісного підходу в екологічній освіті старших дошкільників передбачає створення умов, за яких кожна дитина стає суб'єктом екологічної діяльності. Вона має змогу активно засвоювати елементарні наукові екологічні уявлення, норми та правила поведінки в природі в постійному й тісному діалозі з педагогом. До того ж, дошкільник отримує можливість оволодіти практичними й пізнавальними екологічними вміннями, усвідомити необхідність дбайливого ставлення до природних об'єктів і ресурсів. Відповідно, сформована педагогами закладу дошкільної освіти початкова екологічна компетентність у дітей старшого дошкільного віку уможливорює створення спадкоємності й безперервності екологічної освіти на наступних рівнях освіти, оскільки дошкільна освіта є першим щаблем системи загальної освіти людини.

Висновки до першого розділу

У розділі з'ясовано стан розробки досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній науці та схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат.

Доведено, що екологічна компетентність може бути реалізована в кожній зі сфер життєдіяльності старшого дошкільника, зокрема: у пізнавальній, цивільно-громадській, соціально-трудої, побутовій та культурно-дозвільній сферах.

Констатовано, що проблема формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку є актуальною та такою, що викликає жвавий інтерес у науковців, про що свідчить велика кількість визначень досліджуваного поняття та дотичних до нього.

З'ясовано сутність понять «екологія», «екологічна освіта», «екологічне виховання», «екологічна компетентність»

Виявлено, що загальноприйнятим є розуміння екології як науки, що вивчає взаємозв'язки організмів із навколишнім середовищем, тобто сукупністю зовнішніх факторів, що впливають на їх зростання, розвиток, розмноження й виживання.

Визначено, що екологічна освіта – це безперервний процес виховання, навчання, самоосвіти, накопичення досвіду й розвитку особистості, спрямований на формування ціннісних орієнтацій, поведінкових норм і отримання спеціальних знань з охорони навколишнього середовища, природокористування та екологічної безпеки, що реалізуються в екологічно грамотній діяльності. А екологічне виховання відповідно – це формування в людини свідомого сприйняття навколишнього світу, переконаності в необхідності дбайливого ставлення до природи, до розумного використання її багатств, розуміння важливості примноження природних ресурсів.

Окреслено специфіку екологічного виховання (поетапний характер; тривалість; складність; нерівномірність та імпульсивність; активність).

Узагальнено визначення терміну «екологічна компетентність» дошкільника як інтегративне особистісне утворення, що характеризується наявністю усвідомлених екологічних уявлень, моральних норм, особистісних якостей, екологічних пізнавальних і практичних умінь (способів взаємодії з природою), необхідних для здійснення екологічної діяльності.

Охарактеризовано особливості використання компетентнісного підходу в процесі екологічної освіти дошкільників.

Доведено, що компетентнісний підхід в екологічній освіті дітей старшого дошкільного віку передбачає не просту передачу знань, умінь і навичок від вихователя до вихованця, а створення умов, які забезпечують суб'єктну позицію дитини в екологічній діяльності, активне засвоєння дітьми старшого дошкільного віку найпростіших наукових екологічних уявлень,

норм і правил поведінки в природі, оволодіння прикладними й пізнавальними екологічними вміннями, розуміння й усвідомлення самоцінності природних об'єктів, необхідність дбайливого, бережливого, розумного ставлення до них.

Подано провідні підходи до визначення одного з основоположних понять дослідження «компетентність».

У результаті аналізу наукової літератури та нормативних документів констатовано, що компетентність дошкільника є комплексною характеристикою особистості дитини, що вбирає в себе результати попереднього розвитку: знання, вміння, навички, самостійність, самооцінку, самоконтроль, креативність, ініціативність.

Узагальнено, що застосування компетентнісного підходу в екологічній освіті старших дошкільників передбачає створення умов, за яких кожна дитина стає суб'єктом екологічної діяльності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Компонентна структура формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку

На сучасному етапі розвитку суспільства Міністерством освіти та науки України розроблено й затверджено рекомендації, у яких зазначено, що екологічне виховання дітей дошкільного віку набуває більшого обсягу та якісно нового рівня.

У Концепції екологічної освіти України серед завдань дошкільного виховання визначено формування основ екологічної компетентності, морально-ціннісних орієнтацій особистості, що є необхідною передумовою розуміння сутності природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістичних ціннісних орієнтирів щодо природи [31].

Переконані, що екологічне виховання дошкільників на сучасному етапі розвитку суспільства – це не лише подання певних знань, але й формування в дітей екологічної компетентності.

Науковці (Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половіна, З. Плохій та ін.) розглядають екологічну компетентність як категорію екологічної діяльності, пов'язана з екологічною свідомістю, екологічним мисленням та екологічними цінностями. Відповідно, екологічна освіченість, окрім наявності екологічних знань, умінь і навичок, включає ще сформованість цінностей, установок, особистісних сенсів, що забезпечують готовність дитини до діяльності, але ще не визначають компетентності. Погоджуємося, що екологічна компетентність має діяльнісний характер і передбачає здатність мобілізувати знання, ставлення дитини, готовність реалізувати їх у конкретній екологічній ситуації [6; 57].

Наголосимо, що формування екологічної компетентності – це досить складний і тривалий процес, який передбачає комплексний підхід до навчання, виховання та розвитку дітей, і «проходить» шлях від знань, які засвоюються, через почуття та закріплюються в діяльності, що в цілому формує ставлення дітей до природи.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми та вже існуючих структур екологічної компетентності, уможливив уточнення структури екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Так, нами було виокремлено такі структурні компоненти екологічної компетентності, як: мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний.

Охарактеризуємо кожен із названих компонентів.

Мотиваційний компонент характеризується сформованістю особистісно та соціально значущих мотивів поведінки й діяльності в природі, проявом пізнавального інтересу до об'єктів і явищ природи, екологічним проблемам, розумінням цінності природи, необхідності її збереження.

Мотиваційний компонент включає мотиви, потреби, цілі та інтереси, установки вивчення та осмислення природних об'єктів і явищ, взаємодія з ними на основі емоційного (почуття), інтелектуального (знання) й діяльнісного (способи взаємодії) досвіду особистості. Реалізація мотиваційного компонента передбачає виникнення позитивного ставлення дитини до природи в процесі творчої та практичної взаємодії з нею. Наприклад, вона доглядає за квітами з бажання не тільки в подальшому милуватися ними, але й оволодіти знаннями та способами догляду за рослинами для досягнення поставленої мети.

Таким чином, мотиваційний компонент екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку має включати як особистісно, так і соціально значущі мотиви. Він передбачає поєднання інтересів і потреб дошкільників, які спонукають до здійснення екологічної діяльності, а також

наявність екологічно значущих якостей особистості (гуманність, емпатійність, ощадливість, відповідальність тощо).

Когнітивний компонент визначається наявністю в дітей повних, міцних, достовірних, узагальнених і усвідомлених екологічних уявлень, знань.

До того ж, когнітивний компонент включає сукупність спеціальних екологічних знань і вмінь, а також знання й уміння суміжних, природничо-наукових і соціально-економічних дисциплін. Когнітивний компонент характеризує рівень змін у мотивації та спрямованості пізнавальної активності, пов'язаних із природою, які проявляються в готовності та прагненні отримувати, трансформувати інформацію про об'єкти природи, міркувати про власну роль у системі «Людина-Суспільство-Природа».

Емоційний компонент характеризується проявом позитивних емоцій по відношенню до природи, її об'єктів, почуття відповідальності, боргу перед ними, бажання піклуватися й захищати їх.

Гра з однолітками, спілкування з природою створюють спільність емоційних переживань і формують чуйне ставлення до значимих інших (людей, живих об'єктів природи). Почуття дитини надзвичайно сильні й інтенсивні, виникають значно швидше, ніж у дорослого, що пов'язано з великою їх збудливістю, однак бідніші за змістом, менш міцні та глибокі.

Емоції (радість, здивування, інтерес-хвилювання, тривога) проявляються в безпосередній оцінці конкретних ситуацій. Вони розвиваються під дією ціннісних орієнтацій особистості, переростають в почуття, які виражають цілісне ставлення до світу у формі безпосереднього переживання (любов, повага, співчуття).

Основне завдання екологічного виховання через емоційний вплив полягає не в тому, щоб придушити негативні емоції та почуття (байдужість, неприязнь), а в тому, щоб їх направляти й регулювати за допомогою спілкування з природою, діяльності. Розвиток позитивного емоційного

ставлення до природи заснований на морально-позитивних переживаннях дитини в різних ситуаціях. Спілкуючись із природою, діти старшого дошкільного віку відчують задоволення, радість, зовнішні прояви яких є посмішки, пожвавлення, прагнення доторкнутися до об'єкту руками, розмови дітей. Педагог повинен уміти викликати в дітей симпатію до живої істоти, бажання подбати про неї, радість і захоплення від зустрічі з природою, здивування, гордість за правильний вчинок, задоволення від добре виконаного доручення. Не менш важливо навчити дітей оцінювати власні вчинки та вчинки однолітків, дорослих у процесі спілкування з природою.

Опора на позитивні емоції під час спостережень за природними об'єктами, під час оцінювання його станів («турбується», «вітає», «боїться», «просить ласки» тощо) стає умовою виховання емпатичних почуттів. Негативні емоції також можуть мати позитивний сенс, тому що вони створюють необхідний контраст у відчутті природи. Зокрема, демонстрація прикладів негативного впливу на природу викликає в дітей почуття емоційного дискомфорту, неприйняття, розвиває співчуття, допомагає дітям відчувати свою відповідальність за долю наших «сусідів» по планеті.

У сфері формування ставлення до природи в дитини-дошкільника акцент робиться на освоєнні позитивного досвіду емоційно-чуттєвого спілкування з природним і соціальним оточенням.

Діяльнісний компонент представлений екологічними вміннями, навичками, наявністю досвіду практичної екологічної діяльності.

Діяльнісний компонент екологічної компетентності включає вміння як сукупність дій, які послідовно розгортаються, заснованих на теоретичних знаннях і практичних навичках. Цей рівень виявляє аналітичні, прогностичні, проєктивні, мобілізаційні, розвиваючі, комунікативні вміння. Діяльнісний компонент характеризує рівень готовності та прагнення до практичної взаємодії з природою та потреба освоювати необхідні для цього технології.

Наголосимо, що в результаті спостереження за дітьми, ми дійшли висновку, що діяльнісний компонент у дітей старшого дошкільного віку здебільшого сформований досить низько, тому що вони не володіють достатньою мірою навичками взаємодії з природою. Їх прагнення до практичної взаємодії з природою носить, в основному, реактивний (дія у відповідь на зовнішній вплив), а не активний (дія за власною ініціативою) характер.

Отже, у результаті дослідження доведено, що всі зазначені компоненти екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку взаємопов'язані та взаємозумовлені. Екологічні уявлення, знання перетворюються на переконання та стають надбанням дитини тільки через практичний і емоційний досвід.

2.2. Принципи та педагогічні умови формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку

Обґрунтування принципів формування екологічної компетентності старших дошкільників дає можливість визначити зміст та компоненту структуру означеного процесу.

Аналіз наукової літератури уможливив твердження про те, що проблема визначення сутності педагогічних принципів стала предметом спеціального розгляду великої кількості вчених, а саме А. Алексюка, С. Архангельського, Ю. Бабанського, Г. Балла, І. Беха, Б. Гершунського, С. Гончаренка, В. Загвязинського, І. Зязюна, В. Краєвського, І. Лернера, І. Підласого та ін.

Зауважимо, що для з'ясування сутності принципів формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку як вихідних положень організації практичної діяльності неможливо без розуміння того, що є принципом.

Так, О. Ростовський зазначає, що «сукупність принципів навчання складає певну систему вихідних, головних дидактичних вимог до процесу навчання, виконання яких забезпечує його достатню ефективність» [66, 224].

А інший дослідник В. Загвязинський стверджує, що принцип – це інструментальне, існуюче в категоріях діяльності втілення педагогічної концепції, це методична реалізація усвідомлених законів і закономірностей, це знання про цілі, сутність, зміст, структуру навчання, що проявляється у формі, яка уможлиблює їх застосування як регулятивних норм практики. До того ж, сутність будь-якого принципу полягає в розумінні його як орієнтиру в способах досягнення мети, гармонії, продуктивної взаємодії у співставленні будь-яких протилежних сторін, начал, тенденцій педагогічного процесу. Кожен принцип регулює вирішення конкретних педагогічних протиріч, сприяє загальній гармонії, узгодженості, взаємодії [23, с. 35–37].

Отже, педагогічні принципи, на думку Т. Смирнової, концентрують у собі ідеальні уявлення щодо педагогічних процесів, характеризуючи найбільш загальну стратегію рішення педагогічних проблем [72].

Відтак, вважаємо за необхідне наголосити, що в процесі формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку слід дотримуватися основних принципів виховання з метою отримання якісного результату. Водночас роботу з дітьми з формування екологічної компетентності слід здійснювати, опираючись і на екологічні принципи, а саме:

- загальний взаємозв'язок у живій природі. Незаперечним є той факт, що в природі всі живі організми є пов'язаними та взаємообумовленими, складають певну систему. Відповідно, втрата якоїсь однієї складової може призвести до непередбачуваних наслідків. Крім того, наголосимо, що не всі зв'язки є видимими й очевидними людському окові, натомість у багатьох випадках вони є прихованими. Відтак, під час занять з дошкільниками потрібно вказувати на такі зв'язки;

- принцип потенційної корисності. У межах даного принципу дітям старшого дошкільного віку слід донести інформацію про те, що некорисна, або навіть і шкідлива істота, як нам часто здається, може мати важливе значення для природи, як у теперішній час, так і в майбутньому, оскільки достеменно невідомо, як буде змінюватися наша планета. А відтак, завдання кожної людини полягає в збереженні кожного виду рослин і тварин з метою недопущення їх зникнення;

- принцип різноманітності. Як відомо, природа є і повинна бути різноманітною для того, щоб повноцінно, стійко та тривалий час існувати.

У межах даного підрозділу звернемося також до виявлення педагогічних умов процесу формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив дійти висновку про те, що на теперішній час не існує єдиного узагальненого підходу до поняття «педагогічні умови». Безперечно, поняття «педагогічні умови» розвивалося та змінювалося протягом тривалого часу, протягом якого воно набувало або втрачало певні риси та властивості. Одним із найуживаніших визначень терміну «педагогічні умови» є таке – це цілеспрямовано створена обстановка (середовище), в якій у тісній взаємодії подано сукупність психологічних і педагогічних чинників (відносин, засобів тощо), що дозволяють педагогові ефективно та якісно здійснювати виховну або навчальну роботу [77]. А Е. Баранова розглядає педагогічні умови як результат цілеспрямованого відбору й застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання для досягнення певних дидактичних цілей [4].

У нашій магістерській роботі потрактуємо педагогічні умови як один із компонентів педагогічної системи, що відображає сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливають на

особистісний і процесуальний аспекти даної системи й водночас забезпечують її ефективне функціонування й розвиток.

З метою формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку нами виявлено такі педагогічні умови:

1. Створення розвивального предметно-просторового екологічного середовища з екологічної освіти старших дошкільників;
2. Включення старшого дошкільника до природоохоронної діяльності як форми екологічної освіти;
3. Здійснення взаємодії ЗДО та сім'ї з питання формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.
4. Використання технологій з екологічної освіти дітей.

На теперішній час однією із важливих умов реалізації системи формування екологічної компетентності в закладі дошкільної освіти є правильна організація та екологізація розвивального предметного середовища. Переконані, що створення розвивального середовища є надзвичайно важливим напрямом у дошкільній освіті.

«Екологізація педагогічного середовища має на увазі включення в це середовище об'єктів природи та їх комплексів, зумовлює постійний вплив на дошкільників усіх психологічних чинників; створює можливості для здійснення контакту з природними об'єктами. Таким чином, екологізоване педагогічне середовище є умовою та засобом формування екологічної особистості» [17, с. 362–363].

Зауважимо, що розвивальне середовище створює сприятливі умови для навчання дитини в її самостійній діяльності. У дошкільній педагогіці під терміном «розвивальне середовище» розуміється «комплекс матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних, психолого-педагогічних умов, які забезпечують організацію життя дітей і дорослих» [49].

Зазначимо, що еколого-розвивальне середовище – це умовне поняття, яким позначаються спеціально відведені місця в закладі дошкільної освіти, де об'єкти природи певним чином згруповані, та які можна використовувати в процесі екологічного виховання дітей, зокрема старшого дошкільного віку.

Отже, в результаті аналізу наукової психолого-педагогічної літератури констатуємо, що екологічне розвивальне середовище сприяє пізнавальному та еколого-естетичному розвитку старших дошкільників, їх оздоровленню, формуванню моральних якостей та екологічно грамотної поведінки, а також екологізації різних видів діяльності.

Вважається, що екологічне середовище в закладі дошкільної освіти – це, насамперед, конкретні тварини й рослини, які постійно знаходяться в закладі під опікою дорослих і дошкільників. Водночас наголосимо, що і вихователі, і інші працівники дошкільної установи неодмінно повинні знати екологічні особливості кожного об'єкта природи [67].

На основі дослідження нами було виокремлено можливі компоненти середовища, як-от: груповий куточок природи, кімната природи, який краще розмістити в окремому приміщенні дошкільної освіти, екологічний музей, озеленення закладу дошкільної освіти зсередини.

Таким чином, створення розвивального екологічного предметно-просторового середовища в ЗДО має велике значення для формування екологічної компетентності старших дошкільників.

Переконані, що формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку можливе за умови включення дітей до природоохоронної діяльності. Відтак, реалізація другої педагогічної умови передбачає взаємодію дитини з природою у формі як простого догляду за тваринами й рослинами, які є в куточку природи, так і різноманітних природоохоронних акцій.

Зауважимо, що робота в куточку природи дає дітям відчуття радості та сприяє їх усебічному розвитку. До того ж, догляд за мешканцями такого

куточку уможлиблює виховання дбайливого ставлення до природи, розширення світогляду дітей, вирішення завдань сенсорного виховання, розвиток спостережливості, допитливості, підвищення інтересу до об'єктів природи, формування практичних навичок догляду за рослинами та тваринами, розвитку інтелектуальних умінь на рівні планування роботи, підбору матеріалів та інструментів тощо.

Доцільним, на наш погляд, у процесі формування екологічної компетентності залучати старших дошкільників до природоохоронних акцій, які є соціально значущими заходами, які проводяться в закладі дошкільної освіти його співробітниками й дітьми з можливим залученням до заходу батьків. Акції, здебільшого, присвячуються певним датам, подіям, які мають суспільне значення, а відтак, вони мають значний виховний вплив на старших дошкільників. Водночас слід пам'ятати, що такі акції повинні відповідати інтересам і вікові дітей, наприклад «Бережи живу ялину», День птахів, Всесвітній день здоров'я (07 квітня), День Землі (22 квітня) тощо.

У контексті реалізації третьої педагогічної умови – здійснення взаємодії ЗДО та сім'ї з питання формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку – основним завданням є формування екологічної компетентності в дітей, за умови її сформованості у батьків, оскільки, без сумніву, відсутність у батьків знань і гуманного ставлення до природи, не зможе повноцінно залучати сім'ю до формування екологічної компетентності власних дітей.

Таким чином, одним із завдань діяльності вихователя в межах формування екологічної компетентності старших дошкільників є просвіта батьків у питаннях екологічної освіти дітей старшого дошкільного віку.

Переконані, що взаємодія дитячого садка та родини вихованця буде ефективною лише тоді, коли буде створено відповідні умови для активності самих батьків, як-от: контакт між її учасниками, що забезпечує обмін діями та інформацією; розуміння всіма учасниками сутності екологічної діяльності;

наявність керівника, який організовує діяльність, розподіляє обов'язки, що будуть відповідати вікові, інтересам та можливостям її учасників.

Отже, ефективна взаємодія в системі вихователь – батьки – діти є важливою умовою формування екологічної компетентності старших дошкільників.

Реалізація четвертої педагогічної умови – використання технологій з екологічної освіти дітей – відбувається в процесі систематичної трудової діяльності дітей старшого дошкільного віку. При чому, слід наголосити, що праця обов'язково повинна бути самостійною: діти повинні самі визначати й розуміти її необхідність, обирати необхідні засоби. До технологій екологічної освіти дітей старшого дошкільного віку відносимо також звернення до художнього слова, розгляду мистецьких творів. До того ж, корисним буде постійне спілкування дитини з об'єктами живої природи.

Таким чином, на основі зазначеного вище можемо стверджувати:

- роль середовища як фактора формування особистості, яка розвивається, є незаперечною;
- розвивальне середовище дає можливість різним видам активності дитини, є основою для самостійної діяльності;
- безпосереднє спілкування з природою в умовах розвивального середовища дає дітям більш яскраві враження;
- організація розвивального екологічного середовища в ЗДО сприяє раціональній організації процесу взаємодії дитини з оточуючою її природою;
- формування ставлення дитини до природи пов'язане з активним пошуком спеціальних педагогічних прийомів, що викликають у неї певні емоції;
- взаємодія дитини з природою, яка організовується та керується вихователем, сприяючи тим самим формуванню усвідомленого позитивного ставлення до природи;

- вихователь організовує й роботу з батьками, оскільки батьки є активними учасниками формування гармонійно розвиненої особистості;
- організація розвивального часово-просторового екологічного середовища в ЗДО уможлиблює включення дошкільників до природоохоронної діяльності, що є умовою формування екологічної компетентності;
- формування екологічної компетентності особистості, як правило, пов'язане з трудовою, ігровою, конструктивною діяльністю в процесі спостереження;
- першоосновою появи в дитини усвідомлених позитивних відносин є безпосередній контакт із самою природою;

Отже, доцільна та планомірна взаємодія педагог – дитина – батько призводить до вирішення основної мети екологічного освіти, тобто формування в дітей старшого дошкільного віку екологічної компетентності.

2.3. Форми, методи та прийоми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку

Формування екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку слід здійснювати в усіх видах діяльності. На нашу думку, на організовані заняття з природи доцільно виносити узагальнювальні теми після того, як діти набудуть досвіду безпосередньої взаємодії з об'єктами та явищами природи.

Погоджуємося з тим, що головним орієнтиром у процесі формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку є застосування різних груп методів і форм екологічного виховання старшого дошкільника.

На основі провідних дидактичних принципів і аналізу інтересів і схильностей дітей старшого дошкільного віку вченими було розроблено різні форми екологічного виховання. Їх класифікують на

- а) масові,
- б) групові,
- в) індивідуальні [5].

До масових форм відносимо роботу вихованців з благоустрою та озеленення приміщень і території, масові природоохоронні свята; екологічні фестивалі, рольові ігри. Зокрема традиційними є різноманітні свята й тематичні заходи, дні, тижні. До традиційних масових форм відносять також свята й тематичні дні (День природи, День лісу, Свято Нептуна, Лісовий карнавал та ін.).

Серед групових форм представимо гурткові заняття; факультативи з охорони природи й основ екології; екскурсії; туристичні походи з вивчення природи; екологічний практикум.

Беззаперечним є те, що гурткова робота створює умови для отримання певного досвіду ухвалення екологічних рішень на основі набутих знань. Вагоме значення такої роботи полягає в залученні дітей до короточасних і довготривалих спостережень за природою. Однак, у процесі організації гурткової роботи, вихователю слід пам'ятати, що крім пізнавального значення вона повинна виступати й засобом відпочинку старшого дошкільника.

Серед індивідуальних форм назовемо бесіди, спостереження за тваринами й рослинами; виготовлення виробів, фотографування, малювання, ліплення, складання колекцій із листівок, марок, конвертів, каменів тощо, робота з природним матеріалом.

Охарактеризуємо найпоширеніші форми, які сприяють формуванню екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Екологічні ігри. Традиційні ігрові методи, які широко застосовуються в практиці екологічного виховання.

Змагально-екологічні ігри – тип екологічних ігор, побудований на стимулюванні активності дітей в отриманні й демонстрації знань з екології,

навичок і вмінь. А відтак різноманітні конкурси екологічного спрямування є достатньо популярними.

Конкурс-аукціон є серією тематичних проблем і завдань, які пропонують учасникам змагання. Вони дозволяють дітям змагатися в кращому знанні якоїсь проблеми: «Людина та природа», «Життя водойм», «Рідкісні тварини» тощо.

Екологічна вікторина, є серію завдань, зорієнтованих на запитання: «Чому?», «Коли?», «Яким чином?», «Чим пояснити?» та ін. та які активізують пошук причинно-наслідкових зв'язків, екологічних взаємозв'язків, спираються на логічне мислення старших дошкільників.

Рольові екологічні ігри – це тип екологічних ігор, в основу яких покладено моделювання соціально значимого змісту екологічної діяльності: необхідних ролей, системи взаємин тощо. Рольові (сюжетні) ігри створюють відповідні умови щодо уявної ситуації, а учасники відповідно виконують означені ролі. Такі ігри уможлиблюють наближення учасників, у нашому випадку вихованців закладів дошкільної освіти, до умов реального життя.

Імітаційні екологічні ігри – це тип екологічних ігор, що передбачає створення певної екологічної реальності та предметного змісту екологічної діяльності.

Екологічна екскурсія. Екологічна освіта неможливо без проведення екскурсій у природу. Екологічні екскурсії – це поширена форма екологічного виховання, яка передбачає групове відвідування природних комплексів або установ культури з метою досягнення певної освітньої цілі. Під час екскурсії старші дошкільники вчаться орієнтуватися на місцевості, спостерігають світ природи, роблять зіставлення. На екскурсії відбувається формування певної системи уявлень щодо природних комплексів та особливостей їх існування. Екскурсія уможливорює повною мірою розкрити естетичний і пізнавальний потенціал навколишньої природи, формувати непрагматичне ставлення до неї, оволодівати низкою технологій охорони природи.

Екологічні заняття. Їх характерною рисою є ознайомлення з конкретним матеріалом, який недоступний для спостереження, а відтак не може бути опрацьований у щоденному житті, але поданий у вигляді певної наочності.

Заняття-драматизації за художніми творами на екологічну тематику. Діти не лише знайомляться зі змістом, навчаються виконувати певну роль, але й висловлюють власну думку щодо твору, фантазують, мріють. На таких заняттях доцільно, на наш погляд, використовувати твори В. Сухомлинського, Л. Костенко, Д. Павличка, а також українські народні казки.

Уроки доброти мають на меті виховати в старших дошкільників позитивне ставлення до всього живого на Землі, навчити співпереживати та співчувати. Для цього можна використати бесіди, особисті приклади, повчальні оповідання тощо.

Уроки мислення серед природи. Започатковані ще В. Сухомлинським, вони надихають, пробуджують думку, створюють гарний настрій, запам'ятовуються [73]. Педагог вважав, що через емоційне спілкування з природою дорослі повинні впливати на виховання в дитини позитивного емоційного ставлення до самої себе. В. Сухомлинський наполягав на тому, що бачення й переживання краси оточуючого світу – одне з головних джерел розуміння й переживання радості буття, краси життя, неповторності й унікальності думки про те, що я живу [73].

Проблемні ситуації сприяють тому, що старші дольники починають замислюватися, аналізувати умови, висувати гіпотезу, варіанти дій, розробляти алгоритм діяльності за певних обставин. Доцільними, на нашу думку, будуть дидактичні ігри пошукового характеру: «Можна – не можна», «Хто як до весни готується?», «Сніг у лісі» тощо; ігри-медитації: «Я – хмаринка», «Я – дощик», «Я – вітер» та інші.

Екологічні виставки, експозиції дають можливість краще пізнати й вивчити природні об'єкти, викликають цікавість, здивування, відчуття захоплення.

Тиждень екологічної творчості спрямований на тривале акцентування уваги дітей, батьків на проблеми екології.

Екологічні свята. Вважаємо, що їх урочистість і святковість викликають захоплення, веселий і радісний настрій у дітей.

Екологічні казки, які дають можливості навчити дітей фантазувати, єднатися з природою, використовуючи при цьому власний життєвий досвід, розвивають мовлення («Мої друзі звірі», «Співочий соловейко», «Працьовита мураха» та ін.).

Екологічна стежина створюється безпосередньо на території ЗДО й передбачає отримання дошкільниками уявлень про унікальність і неповторність природного середовища, виховання гуманних почуттів до живої природи, оволодіння вмінням відчувати красу, захоплюватися нею, виявляти екологічно доцільну поведінку. Сутність такої форми роботи зі старшими дошкільниками полягає в проведенні дітей за маршрутом (4–7 тематичних ділянок), який прокладається через різні природні об'єкти, які мають естетичну, природоохоронну цінність. Інформацію діти отримують через словесні й наочні форми.

Екологічний проект, як правило, організовуються з метою вивчення певної екологічної проблеми й розробки пропозицій певних практичних дій для її вирішення. Він може бути короткотривалим або довготривалим, залежно від обсягу завдань, віку й можливостей дітей. У процесі роботи над проектом діти старшого дошкільного віку спостерігають, досліджують, малюють, ліплять, граються, слухають музику, знайомляться з художніми творами, складають власні казки й оповідання.

Пошуково-дослідницька діяльність дітей старшого дошкільного віку, як нам видається, має багато позитивних моментів. Адже діти цього віку

виступають дослідниками, які вивчають конкретні явища та об'єкти, його характерні властивості, висловлюють власне припущення, перевіряють його достовірність, узагальнюють одержані дані й відтворюють їх. Цінним і корисним є можливість декілька разів перевіряти достовірність одержаних даних. Завдяки пошуково-дослідній діяльності старші дошкільники отримують доступ до всього того, що може існувати в природних умовах і не піддається спостереженню й аналізу. За таких обставин діти старшого дошкільного віку набувають знання про існуючі природні зв'язки, знайомляться із сутністю природних явищ. У такому контексті діяльність кожної дитини максимально активізується, а методи, які використовуються, спрямовуються безпосередньо на зміну предмета пізнання. Відтак, у дітей старшої групи загострюється інтерес, допитливість, вони вчаться записувати поетапні результати та узагальнювати кінцеві дані. Важливе значення має висловлення припущення, яка є основною складовою пошукової діяльності, оскільки в цей момент ми можемо визначити наявні в дитини знання, її вміння передбачувати та прогнозувати взаємовідносини та взаємозалежності. Старші дошкільники отримують можливості навчитися прослідковувати часово-просторові, причинно-наслідкові зв'язки. Нові знання, які діти отримують під час пошуково-дослідної роботи, мають логічну послідовність і відображають зумовленість внутрішніх змін зовнішніми умовами. Також дослідницький процес навчає раціональному плануванню своєї діяльності.

Таким чином, ретельно та ґрунтовно підібраний зміст, методи й форми роботи з екологічної освіти дітей старшого дошкільного віку й систематична діяльність з її реалізації разом з іншими соціально-освітніми установами сприяє екологічному вихованню дітей, а відтак, і формування екологічної компетентності, зокрема старших дошкільників. До того ж, без сумніву екологічна освіта для досягнення даної мети має значний потенціал.

Висновки до другого розділу

У розділі розроблено та теоретично обґрунтовано компонентну структуру формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, визначено принципи та педагогічні умови та охарактеризовано форми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Виокремлено основні складові формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, що дало можливість виділити мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний компоненти.

Мотиваційний компонент характеризується сформованістю особистісно та соціально значущих мотивів поведінки й діяльності в природі, проявом пізнавального інтересу до об'єктів і явищ природи, екологічним проблемам, розумінням цінності природи, необхідності її збереження. Мотиваційний компонент включає мотиви, потреби, цілі та інтереси, установки вивчення та осмислення природних об'єктів і явищ, взаємодія з ними на основі емоційного (почуття), інтелектуального (знання) й діяльнісного (способи взаємодії) досвіду особистості. Реалізація мотиваційного компонента передбачає виникнення позитивного ставлення дитини до природи в процесі творчої та практичної взаємодії з нею. Наприклад, вона доглядає за квітами з бажання не тільки в подальшому милуватися ними, але й оволодіти знаннями та способами догляду за рослинами для досягнення поставленої мети.

Когнітивний компонент визначається наявністю в дітей повних, міцних, достовірних, узагальнених і усвідомлених екологічних уявлень, знань. Когнітивний компонент включає сукупність спеціальних екологічних знань і вмінь, а також знання й уміння суміжних, природничо-наукових і соціально-економічних дисциплін. Когнітивний компонент характеризує рівень змін у мотивації та спрямованості пізнавальної активності, пов'язаних

із природою, які проявляються в готовності та прагненні отримувати, трансформувати інформацію про об'єкти природи, міркувати про власну роль у системі «Людина-Суспільство-Природа».

Емоційний компонент характеризується проявом позитивних емоцій по відношенню до природи, її об'єктів, почуття відповідальності, боргу перед ними, бажання піклуватися й захищати їх.

Діяльнісний компонент представлений екологічними вміннями, навичками, наявністю досвіду практичної екологічної діяльності. Діяльнісний компонент характеризує рівень готовності та прагнення до практичної взаємодії з природою та потреба освоювати необхідні для цього технології.

Визначено, що всі компоненти екологічної компетентності є взаємопов'язаними, взаємообумовленими та впливають один на одного.

Охарактеризовано основні принципи формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку: загальний взаємозв'язок у живій природі; принцип потенційної корисності; принцип різноманітності.

Констатовано, що для успішного формування в дітей старшого дошкільного віку екологічної компетентності необхідна реалізація низки педагогічних умов, а саме: створення розвивального предметно-просторового екологічного середовища з екологічної освіти старших дошкільників; включення старшого дошкільника до природоохоронної діяльності як форми екологічної освіти; здійснення взаємодії ЗДО та сім'ї з питання формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку; використання технологій з екологічної освіти дітей.

Визначено, що для реалізації завдань з упровадження методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку нами визначено такі форми занять: масові, групові, індивідуальні. Розкрито їх сутність.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Критеріально-рівневе оцінювання та констатувальна діагностика стану сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку

Дослідно-пошукова робота з розвитку естетичного смаку в дітей дошкільного віку здійснювалася в умовах природного освітнього процесу. У дослідно-пошуковій роботі брало участь 20 дітей групи старшого віку «Казка» Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 33 «Маринка». Робота проходила в межах освітнього процесу.

Метою констатувального етапу дослідно-пошукової роботи було визначення рівня сформованості екологічної компетентності старших дошкільників.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання:

1. Розробити діагностичний інструментарій перевірки результативності дослідно-пошукової роботи (критерії, показники, методи діагностики);
2. Визначити реальний (наявний) стан рівня сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку;
3. Перевірити ефективність розробленої методики формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

На констатувальному етапі проведена комплексна діагностика, яка включала анкетування, тестування, оцінку реального стану сформованості екологічної компетентності старших дошкільників.

При визначенні критеріїв сформованості екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку ми брали за основу системне розуміння досліджуваної компетентності та її структурних компонентів.

У результаті теоретико-експериментальної роботи нами було визначено конкретні якісні ознаки (показники) сформованості екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Ураховуючи компонентну структуру екологічної компетентності, виокремлено чотири критерії: мотиваційний, гностичний, емотивний, операційний.

Для визначення рівня сформованості екологічної компетентності в старших дошкільників нами було застосовано рівневу диференціацію, якісний рівневий підхід. Підставою для виявлення й характеристики рівнів екологічної компетентності старших дошкільників є ступінь її усвідомленості самим суб'єктом. З огляду на це, ми пропонуємо такі рівні сформованості екологічної компетентності у старших дошкільників:

- низький (рівень неусвідомленої екологічної некомпетентності);
- середній (рівень усвідомленої екологічної некомпетентності);
- високий (рівень усвідомленої екологічної компетентності).

Кількісні та якісні результати оцінки сформованості кожного з визначених компонентів екологічної компетентності старших дошкільників уможливили узагальнення даних і виявлення рівня сформованості екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Отже, діти старшого дошкільного віку, які мають рівень усвідомленої екологічної компетентності (відповідає високому рівню) характеризується переважанням пізнавальної мотивації щодо природи, проявом соціально значущих мотивів поведінки й діяльності, усвідомленням самоцінності природи, визнанням права на існування кожної живої істоти незалежно від зовнішнього вигляду й користі, яку вона приносить. Дошкільники старшої групи виявляють бажання, активність до пізнання природи через експериментування, спостереження за природними явищами, об'єктами природи, інтерес до

різних сфер діяльності людей по відношенню до природи; задають питання, люблять, коли читають, розповідають про природу, обговорюють з однолітками; проявляють елементарну пізнавальну самостійність. Екологічні уявлення усвідомлені, узагальнені, адекватні діям дітей у природному середовищі. Узагальненість уявлень здійснюється шляхом визначення істотної ознаки. Дошкільники доводять належність до живого людей, тварин, рослин, безпомилково класифікують і узагальнюють об'єкти живої та неживої природи, пояснюють власні дії; виділяють всю сукупність істотних ознак живого. Вони емоційно чуйні, співчують, співпереживають, розуміють стан живого об'єкта, виявляють доброту, чуйність по відношенню до природи, радість і захоплення під час зустрічі з об'єктами природи. Дбайливе ставлення до тварин і рослин проявляється незалежно від їх зовнішнього вигляду користі, яку вона приносить, позитивно емоційно чуйні на їх вітальні прояви (гладить, грає, ласкаво розмовляє); мають потребу в спілкуванні з представниками тваринного й рослинного світу.

Рівень усвідомленої екологічної некомпетентності (відповідає середньому рівню). Старші дошкільники, які мають даний рівень, характеризуються переважанням емоційно-афективної мотивації поведінки й діяльності в природі. Пізнавальний інтерес до природи, екологічних проблем не завжди стійкий, вимагає мотивації дорослих. Діти старшого дошкільного віку розуміють цінність природи, необхідність її збереження. Екологічні уявлення характеризуються узагальненістю, але через визначення за несуттєвою ознакою або через дію, на прикладі конкретної ситуації вживання, використання, застосування. Старші дошкільники диференціюють об'єкти живої та неживої природи, самостійно виділяють низку істотних ознак живого в окремих об'єктів природи та групи, вміють пояснити й довести свій вибір і дії. Діти проявляють до об'єктів природи емоційно-позитивне ставлення яскраво вираженої виборчої спрямованості, стриманість (обмеженість) емоційних реакцій під час взаємодії з ними, проте відчують

радість і задоволення в процесі спілкування переважно зі знайомими, приємними рослинами, тваринами; розуміють необхідність дбайливого ставлення до природи.

Діти віднесені до рівня неусвідомленої екологічної некомпетентності (відповідає низькому рівню). Для дітей із таким рівнем сформованості екологічної компетентності характерна наявність прагматичних мотивів поведінки й діяльності в природі. Дошкільники не виявляють інтерес, допитливість і бажання відповідно до віку до пізнання природи, до екологічної діяльності, не реагують на спонукання дорослого або діють без внутрішнього прийняття цієї діяльності. Екологічні уявлення фрагментарні, неповні, конкретні, засвоєні на репродуктивному рівні. Діти виявляють нестійке ставлення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості; емоційно нечуйні, іноді можуть бути небрежними й агресивними до об'єктів природи. Старші дослідники цього рівня мають окремі екологічні вміння й навички.

Наступним етапом нашої роботи стало виявлення актуального рівня сформованості екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Для досягнення означеної мети ми здійснили оцінку рівня сформованості кожного структурного компонента згідно з визначеними критеріями. Для розв'язання означеного завдання користувалися стандартизованими, адаптованими методиками, розробленими діагностичними завданнями для старших дошкільників, аналіз експертних оцінок, аналіз результатів індивідуально-діагностичних карт дошкільників, спостереження за старшими дошкільниками в процесі трудової діяльності в природі та збереження й охорони природи.

Для визначення рівня сформованості мотиваційного компонента екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм здійснювалося спостереження за дітьми та було використано методику «Незавершені речення». В індивідуальній бесіді з

кожною дитиною пропонувалося вигадати кінцівку певних речень, а саме: Я думаю, гарна людина та, яка в лісі... Погано вчиняє з природою той, хто... У природі найбільше мені подобається.... Тварини для людини... Я вважаю, пташки для людини... Я думаю, що різні жучки й комахи... Як на мене, природу потрібно... Мені цікаво спостерігати за... Вважаю, що потрібно допомагати... Я можу рвати квіти, коли... Мені радісно, якщо... Я щасливий, коли бачу... Коли я допомагаю рослинам, пташкам чи тваринкам, підгодовую їх, то... Коли люди ходять на пікнік, то вони... На мою думку, сортувати сміття... Якщо людина ламає гілочку на дереві чи кущі... Я люблю природу за те, що... Ставлення людей до природи...

У ході експерименту ми виявили, що окремим дошкільникам дуже важко продовжити речення. На нашу думку, це пов'язано з недостатньо розвиненим у них мовленням. Змістова наповнюваність відповідей старших дошкільників дозволяла евалюювати напрям мотивації дій у природі: прагматичний (споживацький), пізнавальний, емоційно-афективний. Так, 77 % респондентів в основному розглядають природу як засіб забезпечення власного життя та життя людини загалом. Таких дітей ми віднесли до низького рівня. Середній рівень взаємодії з природою продемонстрували 18,7 %: вони мотивуються до дій у природі через емоційний захват, радість від споглядання, дій у природі. Решта дітей мають пізнавальну мотивацію щодо природи, їх нараховується лише 4,3 %. Відповідно їх ми зарахували до високого рівня.

Для вивчення когнітивного компоненту за гностичним критерієм дітям групи середнього віку було запропоновано серію бесід: «Що таке природа?», метою якої було виявлення в дітей старшого дошкільного віку уявлення про об'єкти, що становлять поняття «природа». Бесіда «Хто такі тварини» спрямовувалася на виявлення знань у старших дошкільників про тварин основних класів (звірі, птахи, комахи, риби, земноводні), особливості їх поведінки, середовища проживання, чим харчуються, де і як знаходять корм.

Бесіда «Що ми знаємо про рослини» передбачала виявлення розуміння дітьми слова «рослина», вміння дітей розрізняти й називати трав'янисті рослини, чагарники, дерева, кімнатні рослини. Бесіда «Охорона природи – важливе завдання людей у збереженні природи» мала на меті – виявити обсяг конкретних і узагальнених знань дітей про охорону природи, чи розуміють її необхідність в охороні природи. Готовність дошкільників, зокрема груп старшого віку до її охорони. Також нами було використано діагностику рівня екологічних знань дітей старшого дошкільного віку, яка проводилася за методикою Н. Рижової.

Дошкільна екологічна освіта має на меті формування елементарної системи знань про живу й неживу природу (уміння розрізняти «живе», «неживе»), деякі істотні особливості рослин і тварин як живих організмів, вплив факторів зовнішнього середовища на їх життя, взаємодії рослин і тварин в умовах екосистеми (ліс, луг, поле та ін.), взаємовідносини людини та природи; підведення дітей до розуміння і встановлення доступних для цього віку різноманітних зв'язків і залежностей, існуючих у природі.

Відповідно до критеріїв оцінки відповідей з'ясовують рівень знань дітей старшого дошкільного віку про природне оточення, сформованість умінь встановлювати різноманітні зв'язки, залежності між об'єктами та явищами природи, взаємодії людини та природи.

Діагностика екологічних знань дітей старшого дошкільного віку представлена в додатку А [67].

Діагностику проводили до проведення занять і після них.

Критерії оцінювання кожного завдання:

3 бали – дитина відповідає на всі питання завдання без допомоги дорослих, без навідних запитань.

2 бали – дитина відповідає на всі питання завдання без допомоги дорослих, із навідними питаннями, можливо, невелика кількість помилкових відповідей.

1 бал – дитина відповідає на частину питань вірно за допомогою дорослого, з навідними питаннями.

0 балів – дитина не справляється із завданням, не може відповісти на питання.

Рівень екологічних знань визначався за сумою балів за всі завдання відповідно до інтервальної шкали.

9–12 балів – високий;

5–8 балів – середній;

до 5 балів – низький.

Аналіз рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за гностичним критерієм дав такі результати: високий рівень сформованості спостерігався у 9 % дітей, середній – у 44 % і низький – 47 %.

Для вивчення емоційного компонента й визначеного відповідно до нього емотивного критерію використовувались екологічні ситуації, метою яких стало визначити емоційне ставлення дітей до природи. Для діагностики підбиралися картинки, на яких люди ображають тварин, ламають гілки дерев і роблять негуманні вчинки по відношенню до природи. Дитині пропонувалося розповісти, які почуття викликають ці ситуації, які поради вона дала б цим людям. Дітям також пропонувалося поспостерігати й помилуватися рослинами в куточку природи, заздалегідь поставивши туди одну зів'ялу рослину, і визначити, чи добре почувають себе всі рослини? Яким із них потрібна допомога? Що потрібно зробити?

За емотивним критерієм високий рівень виявився в 11 % дітей старшого дошкільного віку, середній – 41 %, низький – 48 %.

Для вивчення діяльнісного компонента і відповідного до нього операційного критерію доцільним, на наш погляд, було використання спостереження за діяльністю дітей з догляду за об'єктами живої природи, з метою виявлення практичних умінь і навичок, а також навичок дбайливого

догляду за рослинами. Для діагностики було підібрано кімнатні рослини, що вимагають різних способів догляду (прибирання пилу, поливання, розпушування ґрунту); набір обладнання, необхідного для даної праці й непотрібного для неї; картинки із зображенням трудового устаткування та трудових дій.

Відповідно за операційним критерієм маємо: високий рівень – 10 %, середній – 50 % і низький – 40 %.

Узагальнені дані констатувального етапу експерименту представлено в Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Рівні сформованості екологічної компетентності дітей
старшого дошкільного віку за компонентами та критеріями**

Компонент	Критерій	Рівні (у %)		
		високий	середній	низький
Мотиваційний	мотиваційний	4,3	18,7	77
Когнітивний	гностичний	9	44	47
Емоційний	емотивний	11	41	48
Діяльнісний	операційний	10	50	40

Проаналізувавши дані, що були отримані під час проведення діагностики сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, ми зробили такі висновки: за результатами попереднього дослідження було виявлено недостатній рівень сформованості екологічної компетентності в старших дошкільників, що потребує подальшої роботи з упровадження та корекції науково обґрунтованої методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, зміст наявних знань і досвіду старших дошкільників вимагає уточнення й доповнення, невизначеність особистісних цінностей та недостатньо розвинена соціальна активність.

Ці фактори є мотиваційними у прагненні до саморозвитку, самовиховання, подальшого формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Вищезазначені аспекти були нами враховані під час розробки й проведення формувального експерименту. Сутність викладеного переконує в тому, що необхідність упровадження методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку зумовлена не лише перспективністю наукового пошуку, але й потребами освітнього процесу ЗДО.

3.2. Перебіг і результати формувального експерименту з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку

Як показали результати констатувального експерименту, формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку використовується розрізнено, епізодично. Однак, будь-який вид діяльності повинен відображати взаємодію всіх учасників освітнього процесу, дітей, батьків педагогічних та інших працівників організації.

На підставі зазначеного вище нами було розроблено методику роботи з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, з урахуванням їх вікових особливостей, у якій відображено взаємодію всіх учасників освітнього процесу, яка передбачала впровадження відповідних методичних основ у освітній процес закладу дошкільної освіти. Особлива увага приділяється створенню сприятливих умов для розвитку дітей, формуванню екологічної компетентності.

Умовно всю роботу поділено на три напрями:

а) безпосередня виховна робота з дітьми з ознайомлення зі світом природи;

б) співпраця з педагогами закладів дошкільної освіти в плані вдосконалення, з урахуванням можливостей компетентнісного підходу, їх теоретичної підготовки в галузі екологічної освіти, що забезпечує цілісність і системність еколого-педагогічних знань;

в) робота зі збагачення екологічного досвіду батьків дітей і залучення їх до роботи з формування екологічної компетентності дітей в умовах сімейного виховання.

Охарактеризуємо кожен із напрямів роботи з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Робота зі старшими дошкільниками.

У процесі здійснення експериментальної роботи нами було поставлено такі цілі й завдання:

- формування продуктивних і соціально-позитивних поведінкових стратегій екологічної вихованості;
- профілактика руйнівних і шкідливих форм поведінки в природі;
- формування екологозбережувальних мотивів та інтересів;
- розвиток у процесі такої роботи позитивного ставлення до природи;
- створення ситуації успіху для старших дошкільників через залучення їх до культурно-дозвілєвої та природоохоронної екологічної діяльності.

Для досягнення поставлених цілей і розв'язання визначених завдань використовувалися такі форми роботи: групові (екологічні вікторини, нетрадиційні заняття, ігри-подорожі, бесіди, екологічні практикуми, екологічні завдання, екскурсії, громадські акції, вечори та ін.), індивідуальні (бесіди, аналіз ситуації та ін.).

Відповідно вся робота проводилася за такими напрямками:

- психолого-педагогічна діагностика (тести, опитувальники, анкети, експертні опитування, спостереження, бесіди тощо);
- дослідницька діяльність, спрямована на вивчення явищ природи та способів взаємодії з нею;

- ігрова та еколого-практична діяльність, направлена на закріплення еколого-збережувальних способів поведінки, формування ефективних природоохоронних і природокористувацьких умінь.

Другий визначений нами напрям роботи з формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку – робота з батьками. Так, ми ставили перед собою такі цілі й завдання:

- забезпечити психолого-педагогічну просвітницьку роботу з батьками, що сприяє підвищенню екологічної вихованості старших дошкільників, а відтак і формує в них екологічну компетентність;

- консолідація педагогічних зусиль педагогічного колективу закладу дошкільної освіти й батьків;

- виявлення специфічних особливостей екологічного виховання в родинях вихованців, корекція педагогічної позиції батьків, направлена на розуміння специфіки екологічного розвитку дошкільника;

- залучення до участі в заходах, які проводить заклад дошкільної освіти.

Відповідно, пропонувалися такі форми роботи, як-от: батьківські збори, індивідуальні та групові консультації, спільні з дітьми акції та заходи.

Основними напрямками роботи з батьками стали такі:

- участь у проведенні батьківських зборів із питань екологічного виховання старших дошкільників та аналіз отриманих діагностичних результатів;

- просвіта батьків шляхом підготовки тематичних інформаційних стендів, інформаційного роздаткового матеріалу;

- проведення індивідуальних консультацій із різних питань екологічного виховання;

- розроблення рекомендацій для батьків щодо ефективної взаємодії з дітьми в природному середовищі.

Останній, запропонований нами напрям – робота з вихователями та працівниками ЗДО.

Робота вихователів із вихованцями з екологічного виховання, на наш погляд є найскладнішою, оскільки саме вони стикаються з проблемами своїх дітей.

Отже, основними цілями й завданнями цього напрямку є: навчання педагогів специфіці здійснення екологічної роботи з дітьми в ЗДО.

Відповідно, як нам видається ефективними формами роботи є: тренінги, семінари, ділові та імітаційно-рольові ігри, мозкові штурми, майстер-класи, індивідуальне консультування.

У процесі експериментальної роботи нами було запропоновано таку роботу з психолого-педагогічної освіти педагогів у питаннях екологічного виховання:

1. Екологічне виховання сучасних дошкільників (особливо, етапи, види й рівні).
2. Зміст екологічного виховання дошкільників з урахуванням вимог Міністерства освіти і науки України та авторських програм екологічного змісту.
3. Технології ефективного екологічного виховання (ігри, практикуми, нетрадиційні форми роботи) тощо.

Таким чином, можемо стверджувати, що тільки спільними зусиллями педагогів і батьків можливо виховати екологічно компонентну людину.

З метою перевірки ефективності розробленої методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку були проведені повторні діагностичні заходи.

Після проведення формувального експерименту отримали такі результати.

За першим критерієм діти старшого дошкільного віку показали 41 % високий рівень, 50 % – середній рівень і відповідно 9 % – низький рівень (див. Таблиця 3.2)

Таблиця 3.2

Рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм (формувальний етап експерименту, %)

Критерій	Рівні		
	високий	середній	низький
мотиваційний	41 %	50	9 %

За результатами формувального етапу дослідження рівня сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм зазначимо про суттєвий відсотковий приріст, чому сприяла цілеспрямована робота.

Аналіз результатів формувального етапу дослідження рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку гностичного критерію показує, що спостерігається суттєвий відсотковий приріст – високий рівень показали 59 % дітей, 35 % – середній рівень, а решта (6 %) – низький рівень (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за гностичним критерієм (формувальний етап експерименту, %)

Критерій	Рівні		
	високий	середній	низький
гностичний	59 %	35 %	6 %

Результати рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за емотивним критерієм формувального етапу дослідження також показав значне підвищення показників. Так, у 51 % респондентів виявлено високий рівень сформованості екологічної компетентності, в 44 % – середній рівень і у 5 % – низький рівень відповідно (див. Табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за емотивним критерієм (формувальний етап експерименту, %)

Критерій	Рівні		
	високий	середній	низький
емотивний	51 %	44 %	5 %

Дані, отримані в результаті експерименту щодо рівня сформованості екологічної компетентності за операційним критерієм також показали збільшення відсотків. Так, високий рівень показали 52 % старших дошкільників, середній – 40 %, а низький – 8 %.

На наш погляд, значні зміни результатів динаміки формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку сприяли визначені педагогічні умови та впровадження розробленої методики. Аналіз рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку на завершальному етапі дослідницько-експериментальної роботи відзначається відсотковим підвищенням. Узагальнювальні дані за результатами констатувального та формувального етапів експерименту представлені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку (у %) за результатами констатувального та формувального експерименту

Критерії рівні	Мотиваційний		Гностичний		Емотивний		Операційний	
	Конст. етап	Форм. етап	Конст. етап	Форм. етап	Конст. етап	Форм. етап	Конст. етап	Форм. етап
Високий	4,3	41	9	59	11	51	10	52
Середній	18,7	50	44	35	41	44	50	40
Низький	77	9	47	6	48	5	40	8

Так, За всіма критеріями значно знизилася кількість дітей старшого дошкільного віку з низьким рівнем показників: мотиваційний (з 77 % до 9 %); гностичний (з 47 % до 6 %); емотивний (з 48 % до 5 %), операційний (з 40 % до 8 %). Навпаки, високий рівень екологічної компетентності за трьома критеріями збільшився: мотиваційний (з 4,3 % до 41 %); гностичний (з 9 % до 59 %); емотивний (з 11 % до 51 %); операційний (з 10 % до 52 %). Цей факт підтверджує ефективність роботи, що проводилася в групі.

Підводячи підсумки формувального експерименту можна зробити висновок, що спеціально організована нами робота сприяла формуванню екологічної компетентності дітей.

Таким чином, мета досягнута, а завдання – вирішені.

Висновки до третього розділу

На констатувальному етапі дослідження відповідно до визначених критеріїв (мотиваційний гностичний, емотивний та операційний) було розроблено завдання для діагностики сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, також проводилися спостереження за дітьми, бесіди, інтерв'ю, за результатами яких було визначено рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку (високий, середній і низький).

Відтак, За результатами констатувального етапу експерименту, високий рівень за мотиваційним критерієм показали 4,3 % дітей, середній – 18,7 %, а низький – 77 %. Аналіз рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за гностичним критерієм дав такі результати: високий рівень сформованості спостерігався у 9 % дітей, середній – у 44 % і низький – 47 %. За емотивним критерієм високий рівень виявився в 11 % дітей старшого дошкільного віку, середній – 41 %, низький –

48 %. Відповідно за операційним критерієм маємо: високий рівень – 10 %, середній – 50 % і низький – 40 %.

На формувальному етапі представлено методику формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в трьох напрямках – з батьками, вихователями та дітьми, розраховану на півроку. Представлено основні форми й методи роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

За результатами формувального етапу дослідження визначено, що за першим критерієм діти дошкільного віку показали 41 % високий рівень, 50 % - середній рівень і відповідно 9 % – низький рівень. Гностичний критерій показали 59 % дітей – високий рівень, 35 % - середній рівень, а решта (6 %) – низький рівень. За емотивним критерієм високий рівень виявлено в 51 % дітей старшого дошкільного віку, середній – 44 %, низький – 5 %. За операційним критерієм отримали: високий рівень – 52 %, середній – 40 %, низький – 8 %. За всіма критеріями значно знизилася кількість дітей старшого дошкільного віку з низьким рівнем показників: мотиваційний (з 77 % до 9 %); гностичний (з 47 % до 6 %); емотивний (з 48 % до 5 %), операційний (з 40 % до 8 %). Навпаки, високий рівень екологічної компетентності за трьома критеріями збільшився: мотиваційний (з 4,3 % до 41 %); гностичний (з 9 % до 59 %); емотивний (з 11 % до 51 %); операційний (з 10 % до 52 %). Цей факт підтверджує ефективність роботи, що проводилася в групі.

Отже, одержані експериментальні дані підтвердили ефективність розробленої методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено вирішення важливого науково-практичного завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні й перевірці в дослідно-пошуковій роботі ефективності методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Отримані в процесі дослідження результати дають змогу сформулювати такі **висновки**:

1. З'ясовано стан розробки досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній науці та схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат.

Визначено, що дослідження означеного феномена здійснюється на різних галузевих рівнях, а саме: психологічному, педагогічному. На основі наукового аналізу праць із психології та педагогіки встановлено, що вчені наголошують на доцільності розвитку в дітей уявлення про екологічне виховання, а проблему формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку вважають актуальною у зв'язку з її недостатньою розробленістю.

Схарактеризовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, передусім основоположні його поняття: екологія, екологічна освіта, екологічне виховання, компетентність, екологічна компетентність, формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Так, під екологічною компетентністю розуміємо інтегративне особистісне утворення, що характеризується наявністю усвідомлених екологічних уявлень, моральних норм, особистісних якостей, екологічних пізнавальних і практичних умінь (способів взаємодії з природою), необхідних для здійснення екологічної діяльності.

Отже, формування екологічної компетентності – це досить складний і тривалий процес, який передбачає комплексний підхід до навчання, виховання та розвитку дітей, і «проходить» шлях від знань, які засвоюються, через почуття та закріплюються в діяльності, що в цілому формує ставлення дітей до природи.

2. Розроблено й теоретично обґрунтовано компонентну структуру формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Згідно з результатами проведеного дослідження визначена структура є системним поєднанням таких компонентів, як: мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний. *Мотиваційний компонент* характеризується сформованістю особистісно та соціально значущих мотивів поведінки й діяльності в природі, проявом пізнавального інтересу до об'єктів і явищ природи, екологічним проблемам, розумінням цінності природи, необхідності її збереження. *Когнітивний* компонент визначається наявністю в дітей повних, міцних, достовірних, узагальнених і усвідомлених екологічних уявлень, знань. *Емоційний* компонент характеризується проявом позитивних емоцій по відношенню до природи, її об'єктів, почуття відповідальності, боргу перед ними, бажання піклуватися й захищати їх. *Діяльнісний* компонент представлений екологічними вміннями, навичками, наявністю досвіду практичної екологічної діяльності.

3. Визначено критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. На основі результатів теоретико-експериментальної роботи визначено конкретні якісні ознаки (показники) сформованості екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Відповідно до виокремлених структурних компонентів екологічної компетентності, визначено чотири критерії: мотиваційний, гностичний, емотивний, операційний.

За обґрунтованими критеріями, показниками їх вияву виокремлено три рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Підставою для виявлення й характеристики рівнів екологічної компетентності старших дошкільників є ступінь її усвідомленості самим суб'єктом. З огляду на це, нами запропоновано такі рівні сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку: низький, середній, високий.

На констатувальному етапі педагогічного експерименту зафіксовано реальний стан сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. За результатами констатувального етапу експерименту, високий рівень за мотиваційним критерієм показали 4,3 % дітей, середній – 18,7 %, а низький – 77 %. Аналіз рівнів сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку за гностичним критерієм дав такі результати: високий рівень сформованості спостерігався у 9 % дітей, середній – у 44 % і низький – 47 %. За емотивним критерієм високий рівень виявився в 11 % дітей старшого дошкільного віку, середній – 41 %, низький – 48 %. Відповідно за операційним критерієм маємо: високий рівень – 10 %, середній – 50 % і низький – 40 %.

4. Розроблено методику формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, яка передбачає роботу в трьох напрямках: а) безпосередня виховна робота з дітьми з ознайомлення зі світом природи; б) співпраця з педагогами закладів дошкільної освіти в плані вдосконалення, з урахуванням можливостей компетентнісного підходу, їх теоретичної підготовки в галузі екологічної освіти, що забезпечує цілісність і системність еколого-педагогічних знань; в) робота зі збагачення екологічного досвіду батьків дітей і залучення їх до роботи з формування екологічної компетентності дітей в умовах сімейного виховання. Ефективність виховних впливів забезпечило дотримання визначених та обґрунтованих педагогічних умов (використання технологій з екологічної освіти дітей; створення розвиваючого предметно-просторового середовища з екологічної освіти дошкільників; здійснення взаємодії ЗДО та сім'ї з питання формування екологічної компетентності дошкільників).

Під час формувального експерименту використано такі засоби формування екологічної компетентності, як інформаційно-комунікаційні технології, пошуково-дослідницька діяльність.

Найбільш дієвими в роботі з дітьми дошкільного віку визначено форми роботи, які спрямовані на формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, як-от: екологічні заняття, заняття-драматизації, екологічні екскурсії, уроки доброти, уроки мислення серед природи, вікторини, конкурси, проблемні ситуації, мовні логічні завдання, екологічні виставки, експозиції, тиждень екологічної творчості, екологічні свята, дидактичні ігри екологічного змісту, екологічні казки, екологічна стежина, екологічний проект, пошуково-дослідницька діяльність.

Для формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку застосовувалися такі методи навчання: інформаційно-наочний, репродуктивний, евристичний, метод дослідження.

5. Експериментально перевірено ефективність запропонованої методики формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

За результатами контрольного експерименту визначено, що за першим критерієм діти дошкільного віку показали 41 % високий рівень, 50% - середній рівень і відповідно 9 % – низький рівень. Гностичний критерій показали 59 % дітей – високий рівень, 35 % - середній рівень, а решта (6 %) – низький рівень. За емотивним критерієм високий рівень виявлено в 51 % дітей старшого дошкільного віку, середній – 44 %, низький – 5 %. За операційним критерієм отримали: високий рівень – 52 %, середній – 40 %, низький – 8 %. За всіма критеріями значно знизилася кількість дітей старшого дошкільного віку з низьким рівнем показників: мотиваційний (з 77 % до 9 %); гностичний (з 47 % до 6 %); емотивний (з 48 % до 5 %), операційний (з 40 % до 8 %). Навпаки, високий рівень екологічної компетентності за трьома критеріями збільшився: мотиваційний (з 4,3 % до 41 %); гностичний (з 9 % до 59 %); емотивний (з 11 % до 51 %); операційний (з 10 % до 52 %). Цей факт підтверджує ефективність роботи, що проводилася в групі.

Таким чином, результати дослідження дають підстави вважати, що запропонована методика формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку ефективна, визначені завдання реалізовані, мета досягнута, що має вагоме значення для розвитку екологічної культури дітей старшого дошкільного віку. Відтак, вона є доцільною для використання в освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Подальшої розробки потребують особливості формування екологічної компетентності системі підвищення кваліфікації вихователів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агес П. Ключи к экологии. Л., 1982.
2. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа. *Педагогика*. 2005. № 4. С. 19–26.
3. Базовий компонент дошкільної освіти. К.: Видавництво, 2012, 26 с.
4. Баранова Э. А. Введение в детскую психологию. СПб.: Речь, 2006. 153с.
5. Бахтибенев А. Ш. Экологическое воспитание дошкольников. *Русс. яз.* 2013. № 6. С. 21–25.
6. Беленька Г., Науменко Т., Половіна О. Дошкільнятам про світ природи: старший дошкільний вік: навч.-метод. посібник. К.: Генеза, 2013. 112 с.
7. Білан О. І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів, 1996. 71 с.
8. Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 8–14.
9. Веретеннікова С. О. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ: Вища школа. 1979. 365 с.
10. Воробей Г. Є. Екологічне виховання дітей з допомогою казок В. Сухомлинського. Бібліотека вихователя дитячого садка. 2005. № 23. С. 1–7.
11. Воронина К. С. Проблемы и перспективы экологического образования в дошкольном учреждении. *Дошкольное образование*. 2015. № 5. 36 с.
12. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу. *Дошкільне виховання*. 2001. № 10. С. 8–10.
13. Гогоберидзе А. Г. Предшкольное образование: некоторые итоги размышлений (Концепция образования детей старшего дошкольного

- возраста). *Управление дошкольным образовательным учреждением*. 2006. № 1. С. 10–19
14. Гулай О.І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти. *Педагогічні науки. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2009. № 2. С. 41–51
 15. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти № 1392 від 23 листопада 2011 р. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
 16. Дерябо С. Д. Субъективное отношение к природе детей. *Дошкольное воспитание*. 2008. № 6. С. 19–26.
 17. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. 480 с.
 18. Дяченко Т. Мандруємо екологічного стежиною. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 28.
 19. Ердаков Л. Н. Экологическая сказка для первоклассников. *Начальная школа*. 2002. № 11–12. С. 19–22.
 20. Ермаков Д. С. Формирование экологической компетентности учащихся. М.: МИОО, 2009. 180 с.
 21. Живіріхіна Л. А. Формування екологічної компетентності дошкільників. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 4 (48). С. 69–75.
 22. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз. *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Випуск 40. Серія: Педагогічні науки. С. 63–68.
 23. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактических исследований. М.: Педагогика, 1982. 160 с.
 24. Закон України «Про дошкільну освіту». Київ, 2001.
 25. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39.

26. Захлебный А. Н. Школа и проблемы охраны природы. М.: Педагогика, 2011. 173 с.
27. Зенина Т. Н. Работа с родителями по экологическому воспитанию дошкольников. *Дошкольное воспитание*. 2000. № 7. 78 с.
28. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект). *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 20–26.
29. Кириллова З. П. Экологическое образование и воспитание дошкольников в процессе образования. М.: Просвещение, 2003. 284 с.
30. Концепція «Нова українська школа». Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
31. Концепція екологічного виховання в Україні. *Інформаційний збірник МОН України*. 2002. № 7. С. 10–11.
32. Кот Н. До питання про технології екологічного виховання дошкільників: загальний підхід. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 23. С. 96–100.
33. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників. *Дитячий садок*. 2014. № 25–26. С. 10–44.
34. Лисенко Н. В. Дошкільник і екологія. Київ: РУМК, 1991. 42 с.
35. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дошкільників. Київ: Освіта, 1993. 86 с.
36. Лисенко Н. В. Організація пошуково-дослідницької роботи в дитячому садку. Київ: РУМК, 1990. 48 с.
37. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагого-дошкільник: навчально-методичний посібник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 400 с.

38. Лисенко Н. В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи: навчально-методичний посібник. Київ: Слово, 2015. 352 с.
39. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів. *Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів*: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. Х.: ОВС, 2002. 167 с.
40. Лук'янова Л. Б. Феномени екологічної компетентності. *Філософія педагогічної майстерності*: зб. наук. пр. К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. С. 136–145.
41. Максимова О. О. Формування екологічної компетенції дитини дошкільного віку. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. LXXIV. Том 2. С. 46–50.
42. Маркова А. К. Психология профессионализма: монографія. Москва: международный гуманитарный фонд знание, 1996. 380с.
43. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ, 2005. Кн.2. Вип.8. С. 20–24.
44. Методика ознайомлення дітей з природою: хрестоматія / наук. ред. та упоряд. Н. М. Горопаха. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
45. Мірошниченко О. П. Організація роботи на екологічній стежині. Режим доступу: <https://lib.pedpresa.ua/11701-organizatsiya-roboty-na-ekologichnijstezhyni.html>
46. Моисеев Н. Экология в современном мире. Режим доступа: <https://www.nkj.ru/archive/articles/10376/> (Наука и жизнь,).
47. Николаева С. Н. О некоторых подходах к экологическому воспитанию детей. *Дошкольное воспитание*. 2008. № 10. С. 50.
48. Ніколаєнко В. М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. Харків: Вид. група «Основа», 2010. 207 с.

49. Новоселова С. Развивающая предметно-игровая среда детства: мир «Квадро». *Дошкольное воспитание*. 1998. № 4 79 с.
50. Овдієнко І. Формування екологічної свідомості в дітей дошкільного віку засобами фенологічних спостережень. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2018. Випуск 3. С. 142–147.
51. Овчарук О. В. Развитие компетентностного подхода: стратегические ориентиры международного сообщества. *Компетентностный подход в современном образовании: мировой опыт и украинские перспективы*. К.: К.И.С., 2004. 112 с.
52. Одум Ю. Основы экологии. М.: Мир, 1975.
53. Освітня програма для дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (лист МОН України від 01.08.2017 №1/11-7684). 80 с.
54. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: педагогіка)*. 2018. 1–2 (60–61). С. 65–72.
55. Павлюк С. Ю., Русан Л. С., Колосінська Г. І. Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 168 с.
56. Плохій З. Екологічне світобачення дошкільнят. *Дитячий садок*. 2009. № 27 (507). С. 15–18.
57. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи). *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 6–10.
58. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника. К.: Світич, 2010. 144 с.
59. Позднякова А. А. Формирование экологической компетентности у старших дошкольников посредством исследовательской деятельности. *Вопросы дошкольной педагогики*. 2017. № 1 (7). С. 59–62.

60. Пометун О. І. Стратегія розвитку компетентнісного підходу в освіті: порівняльний аспект. *Методичні рекомендації з реалізації компетентнісного підходу у змісті освіти та навчально-виховному процесі загальноосвітніх начальних закладів. Аналітичний звіт за результатами дослідження*. К., 2010. С. 12–29.
61. Потін А. Ф., Медвідь В. Г. Екологія: основи теорії і практики: навчальний посібник. Львів: Новий світ – 2000 Магнолія Плюс, 2003. 296 с.
62. Пруцакова О. Л. Зміст екологічної освіти як чинник формування екологічної компетентності школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 10. Т. 1. С. 362–370.
63. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія. К.; Луганськ: Альма-матер, 2004. 540 с.
64. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы. М.: «Когито-Центр», 2001. 142 с.
65. Романчук Р. О. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників: метод. збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2008. 180 с.
66. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання: [навчально-методичний посібник]. К.: ІЗНН, 1997. 248 с.
67. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду. М.: Издательский дом «Карпуз», 2006. 420 с.
68. Рыжова Н. А. О программах экологического образования дошкольников. Режим доступу: <http://dob.1sentember.ru/2004/11/2.htm/>

69. Руденко Л. Д. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні екологічної компетентності школярів: метод. пос. для вчителя. К.: Педагогічна думка. 32 с.
70. Савліва П. І. «Екологічна стежина» як форма екологічної освіти дітей дошкільного віку: навч.-метод. посіб. Хмельницький, 2018.
71. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.
72. Смирнова Т. А. Вища диригентсько-хорова освіта в Україні: минуле та сучасність: [монографія]. Харків: Константа, 2002. 256 с.
73. Сухомлинський В. Павлишська середня школа. Вибр. твори: в 5 т. К.: Рад. Школа, 1976. Т. 4. 640 с.
74. Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи: Естетичні комплекси за В. О. Сухомлинський. *Дошкільне виховання*. 2003. № 9. С. 7–9.
75. Федорова М. А. Психологічні основи виховання моральних цінностей особистості. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2016. Випуск 13 (56). С. 138–141.
76. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник. К.: Педагогічна думка, 2008. 64 с.
77. Хушбахтов А. Х. Терминология «педагогические условия». *Молодой ученый*. 2015. № 23. С. 1020–1022.
78. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. К., 2005. 479 с.
79. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою: навч. посібник. К.: Вища школа, 1993. 255 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика рівня екологічних знань дітей старшого дошкільного віку
(за методикою Н. Рижової)

Завдання 1

Мета: виявити сформованість поняття «живе»; розуміння дітьми слів «живе» й «неживе» (на підставі яких ознак діти старшого дошкільного віку судять про «живе», класифікують об'єкти на живі й неживі).

Дитині пропонують відібрати ілюстрації із зображенням живої (неживої) природи й розповісти, чим «живе» відрізняється від «неживого». У випадку труднощів допомагають питаннями.

Запитання й завдання:

- Що належить до живої (неживої) природи? Чим відрізняється жива природа від неживої?
- Що об'єднує всі живі істоти?
- Як ти думаєш, все живе може пересуватися? А дерева, квіти – живі? Чи пересуваються вони?
- Що потрібно всього живого на Землі? Відбери картинки, на яких намальовано те, що належить до неживої природи, але необхідно всім живим істотам.
- Що станеться з живою істотою, якщо не буде світла (повітря, води, землі?)

Завдання 2

Мета: виявити вміння розрізняти сезони і визначати словом їх характерні ознаки.

Запитання й завдання:

- Яка зараз пора року? Чому ти так вважаєш?
- Назви ознаки даного сезону, характерні зміни, що відбуваються в неживій природі, рослинному та тваринному світі, праці й побуті людей.

- Як ти дізнався, що настає осінь?
- Яка пора року було до неї? Яке настане після?
- Чим відрізняється осінь від літа й зими? (Порівняти довжину дня, стан погоди тощо).
- Потім дитині пропонують розкласти по порядку картинки із зображенням сезонів і їх періодів (початок, середина, кінець), обґрунтовуючи свої дії.

Завдання 3

Мета: виявити розуміння дітьми слова «рослина», знання загальних потреб рослин, залежно їх стану від задоволення потреб у світлі, теплі, волозі, ґрунтовому живленні; вміння класифікувати рослини за місцем зростання.

З розкладених на столі картинок дитині пропонують вибрати ті, на яких зображені рослини. Назвати знайомі рослини, вказати їх частини. Дають завдання «зібрати рослина». Дитина складає рослина з частин, використовуючи картки-моделі, на яких зображені стебло, листя, корінь, квітка.

Запитання й завдання:

- Навіщо рослині потрібні стебло, листя, коріння, квітки?
- Що потрібно для того, щоб рослина росла?
- Як ти дізнаєшся, що рослині не вистачає води (світла, тепла)?
- Використовуючи картинки, розкажи, як з насіння виростає рослина.
- Де ростуть рослини?
- Які рослини ростуть у лісі (на лузі, городі і ін.)? Назви одним словом рослини лісу (луки, саду, городу).
- Знайди помилку художника й дай пояснення. (Використання картинок зі свідомо допущеними помилками: водні рослини ростуть у лісі, лісові – на городі тощо).
- Коли листя беріз починає жовтіти, а клена і осики – червоніти?
- У який період осені починається листопад?
- Чому зів'яли, скинули листя дерева й чагарники?

- Чому навесні та влітку рослини цвітуть, ростуть?
- Що відбувається з ними взимку? Як дізнатися, що дерева й чагарники взимку живі?

Завдання 4

Мета: виявити характер, обсяг конкретних і узагальнених знань, уміння дошкільників групувати тварин на основі генетичної спорідненості, за характером взаємин із людиною, пристосування до умов навколишнього середовища.

Дитині пропонують назвати відомих птахів (риб, комах та ін.), визначити характерні ознаки представників різних класів (що є у всіх птахів (риб, комах та ін.), чого немає у інших тварин).

Під час обстеження знань дітей з'ясовують розуміння зв'язку зовнішньої будови та способу життя тварин із середовищем проживання.

Запитання й завдання:

- Де живуть риби (птахи та ін.)?
- Чи можуть риби жити без води?
- Що допомагає риbam жити і пересуватися у воді?
- Як пересуваються інші тварини?
- Чим харчуються тварини?
- Чому полетіли граки, ластівки, шпаки, але залишилися зимувати горобці, синиці?
- Чому не видно комах?
- Чому взимку ведмідь спить, а заєць і білка немає?
- Чому у більшості тварин дитинчата народжуються навесні?

За допомогою різних «екологічних пірамід» і побудови харчових ланцюжків виявляють знання дошкільників про відносини живих організмів.

Запитання і завдання:

- Чи потрібні тваринам рослини? Рослини можуть обійтися без тварин?

- Чи є в природі «непотрібні» тварини (рослини)? Що трапиться, якщо зникнуть всі комахи?
- Які вороги є у тварин? Як вони рятуються від ворогів?
- Дитині пропонують, використовуючи картинки-моделі, розповісти про послідовності розвитку тваринного (розкласти картки в тій послідовності, в якій відбувається зростання й розвиток птиці, жаби, комахи і ін.).
- Виявляючи розуміння дітьми сутності взаємодії людини та тварин, просять розповісти:
- Чому людина дбає про тварин?
- Які це тварини?
- Як люди охороняють природу?

Додаток Б

Анкета для батьків «Екологічна освіта в сім'ї»

Мета: виявити ставлення батьків до питань екологічного освіти дошкільників у дитячому саду та його реального здійснення в сім'ї.

1. Чи є у Вас кімнатні рослини, і які? (Якщо ні, то чому?)

а) так б) ні

2. Чи є в сім'ї собака, кішка або інші тварини?

а) так б) ні

3. Хто доглядає за тваринами або рослинами?

4. Що робить при цьому дитина (годує, гуляє з ним, грає, поливає або нічого не робить)? Підкреслити або дописати.

5. Чи читаєте Ви дитині книги про природу?

а) так б) ні

6. Чи буваєте ви з дитиною на природі? (Якщо так, то де?)

а) так _____ б) ні

7. Чи розповідаєте Ви дитині про користь дерев, лікарських трав, ягід, комах, птахів?

а) так б) ні

8. Чи виявляє Ваша дитина дбайливе ставлення до тварин, рослин?

а) так б) ні

9. Чи помічаєте Ви у своїх дітей негативне ставлення до природи?

а) так б) ні

Ваші пропозиції щодо організації екологічної освіти в дитячому саду.

Додаток В

Теми орієнтовних консультацій для батьків

1. «Використання художньої літератури в екологічному вихованні дошкільників у сім'ї»
2. «Екологічне виховання як засіб формування лексико-граматичних навичок у дошкільників»
3. «Дозвілля з дитиною на природі»
4. «У музей разом з дитиною»
5. «Колекціонування в сім'ї»
6. «Разом з дитиною дивимося телепередачі про природу, вивчаємо екологічні журнали»
7. «Дитяче експериментування в екологічному вихованні»
8. «Як виховувати любов до природи, якщо вдома немає рослин і тварин»
9. «Екологічні екскурсії, прогулянки. організація та проведення в сім'ї»

Теми буклетів для батьків

1. «Чи вміємо ми берегти природу?»
2. «Обережно, отруйні рослини!»
3. «Будьте пильні!»
4. «Бережи Землю!»
5. «Ліс – наш друг»
6. «Доторкнися до природи серцем»
7. «Екологія безпеки: ми і вони»
8. «Покорміть птахів узимку»
9. «Куди подіти сміття?»
10. «Екологія майбутньому школяреві»
11. «Їх потрібно рятувати!»